

[0180]

DE FROU YN 'E FRYSKE WETTEN

Yn it tiidrek, dat de âldfryske teksten bislane, foroaren de maetskiplike noarmen linkendewei troch de wrakseling tusken it folksrjocht oan 'e iene ein it Romeinske en tsjerklike rjocht oan 'e oare kant. Dy striid wie it hiele bistean fan 'e frou mei anneks. Om de ûntjowing nei to gean, moatte wy tobektaeste op itjinge ús de âldste, net-fryske boarnen fornije en wy krije dan sa likernôch dit byld.

Yn 'e lytse en bislettene mienskip fan 'e Germaenske famylje, de krigele kearn fan in swalkjende folksstamme, altiten ré ta oermastering en ôfwar, hie de man uteraerd de measte en de wichtichste plichten en rjochten. Syn wapen hoede it libben en gong nei syn dea, sa mooglik, yn in like sterke hân oer. Foar de frou brocht dy tastân fuort al in pear dingen fan it aldergreatste bilang mei, dy't noch tiden en tiden biskiedend foar har lot west hawwe. Foarst hie de frou oars gjin plak yn it formidden fan har sibben as ûnder it biwâld fan in man. Dat *mundium* liket in bult op it Romeinske, mar it lêste forskilde yn safier fan it Germaenske, dat it - alteast neffens Laboulaye ¹⁾ - inkeld en allinne út it baesspyljen fan 'e man fuortkommen wie. Foar de Romein gou de frou net folle mear as in part fan syn bisit en dêrom die it Tacitus ek sa nij, dat der útlânske folken wiene, dy't de frou mei oare eagen seagen, al mear as in persoan. De Germanen hâldden it der nammentlik foar, dat de frou mei heimige krêften bijeftige wie, ja, mei boppesinlike machten oan 'e oerboarne fan it libben yn forbining stie, dy't hja tagelyk mei de biskerming fan 'e frou hoeden. Twad hie erfskip yn dat skiere forline allinne praktyske bitsjutting, om't persoanlik bisit oan dyjinge takaem, dy't it brûke koe. En mei't it striidark en de wapenrissing ta it wichtichste bisit rekkene waerden, wie de frou fan it erfskip útsletten. Sokke op 'e praktyk groundearre ynsettings binne bjustere taei en dat die, dat dy bistean bleauwen, ek doe't de omstannichheden foroaren. Dy omsetting kaem yn 'e tiid, dat de swalkjende striderskloften har op ikkers en greiden nei wenjen setten en boeren waerden. De kriichslju hiene ûnderinoar likefolle rjocht hawn, dat sadwaende makken hja ek oanspraek op likefolle groun. Noch bleau de man hear en master oer syn skaei, hwant allinne dy't yn need en gefaer de groun fordigenje koe, hie der oer to kedizen. Sa hawwe wy, as de skriftlike oerlevering to uzes ynset, mei in mienskip to krijen, dy't yn slachten fordiel en oan 'e groun boun wie, wylst it libben fan aldendei yn folle ding jit kerstene wurde moast.

1) E. Laboulaye, Recherches sur la condition civile et politique des femmes depuis les Romains jusqu'à nos jours, Paris 1843, s. 14, 60, 80.

Hwat de posysje fan 'e frou doedestiids yn 'e lege lannen oanbilanget, dy is troch tadwaen fan 'e geastlikheit gâns forbettere. Binammen Laboulaye leit de klam op de ynfloed fan 'e tsjerke, dy't der sûnder mis op it stik fan it houliksrjocht ek west hat, al kinne dêr de grinzen min fan oanjown wurde. Quanter jowt de aloan fierdergeande lykbirjochting fan man en wiif moai wer mei dizze wurden: „Wohl hat das Christentum, das nur die Einzelehe gelten ließ, den Frauen eine Achtung und Gleichberechtigung entgegengebracht, wie sie damals unerhört war. Die Frau ... war als Mitglied der Gemeinde ebenso geschätzt wie der Mann, durfte den gleichen Segen, aber auch die gleichen Leiden des Glauben willig hinnehmen" ¹). En in Hollânske skriuwster merkt fan dat oangeande op: „De Kerk heeft eerst de vrouw opgeheven uit haar slaafsche onderdanigheid, doch daarna haar ontwikkeling tot volkomen vrijheid tegengehouden" ²). Oan 'e iene kant krigen de lju doe ûnder ynfloed fan 'e Marijeforearing in greatere achting foar de frou, oan 'e oare kant hiene hja oanstriid om de wearde fan 'e froulike persoanlikheit to forleegjen, hwerby't hja har biroppe koene op 'e útspraken fan 'e âldste tsjerkefoggearringen, dy't Eva en al har dochters foar de oarsaek fan alle kwea oanseagen! Oft it forleegjen fan it werjild fan 'e frou, dat wy yn guon Dútske boarnen yn 'e lette midsieuwen feststelle kinne, mei dy lêste tsjerklike opfetting gearhinget of oan ús ûnkrekte útliz fan 'e boetetaksen taskreaun wurde moat, stiet jit yn 'e kiif. Yn syn forneamd wurk oer it Fryske strafrecht seit R. His, dat de persoanlike `frede' (= feiligens, biskerming) fan 'e frou út it folksrjocht weikomt ³). De skriuwer lit der oan folgje, dat de âldste boarnen dy bisûndere biskerming noch net koene. Yn 'e *Additio*, de taheakke oan 'e Lex Frisionum, en fierders yn 'e algemiene Kêsten en Lânrijochten hiene man en wiif in gelikens werjild, wylst yn it Imbster karspel de forhâlding sels 200 : 140 yn it foardiel fan 'e man wie. Dat lêste stie lykwols op himsels, hwant yn 'e jongere lânrijochten fan oare Fryske kontreien krige de frou by forwouning in oardelkear sa hege boete as de man, en by deaslach wie de dieder it dûbelde of trijedûbelde werjild skuldich. Neffens Iemsgoaër boarnen ⁴) koe in non op in noch hegere boete oanspraek meitsje as har wrâldske suster, hwat grif op Roomske ynfloed wiist. De frou rekke har rjocht op forhege boete wer kwyt, as hjasels mei in man bigoun to fjochtsjen of hwannear^ot twa froulju fjûrslachs deilis wiene.

It is, tinkt ús, net ûntsjinstich en warskôgje foar in forkearde útliz fan dy boetetaksen. In heger werjild fan 'e frou hâldt noch net yn, dat hja ek as persoan heger yn achting stie. Wy moatte der earder út opmeitsje, dat de froulju doedestiden om har wurkkraft en fruchtberens moai heech wurdearre waerden. It is binammen de skriuwster Marianne Weber, dy't der op út wol, dat yn sokke dingen de ekonomyske omstannichheden de trochslach jowe, krektlyk as yn it wiivjen mei mear as ien frou.

Tacitus romme de Germanen, om't hja har ta ien frou biheinden; it hawwen fan bywiven neamt er by dy „barbaren" in wettige útsûndering; it boaskjen

1) R. Quanter, *Das Weib in den Religionen der Völker*, 2. Aufl., Berlin 1912, s. 371.

2) B. Bakker-Nort, *Schets van de rechtspositie der getrouwde vrouw*, 's-Gravenhage 1914, s. 18.

3) R. His, *Das Strafrecht der Friesen im Mittelalter*, Leipzig 1901, s. 142.

4) K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, Berlin 1840, s. 230, 231.

oan mear froulju kaem neffens him inkeldris ûnder lju fan oansjen foar, dy't soks net út glandigens diene, mar om eal bloed op forsyk yn ûnderskate slachten to bringen ¹⁾). Lit ús jitris Marianne Weber oanhelje, dy't har fan dat oangeande sà uteret: "Der Besitz einer „legitimen" Gattin schränkte den Mann nur ökonomisch, nicht sexuell ein" ²⁾). Troch dy wei soe de polygamy by ús foarfaers allinne ûnder lju fan 'e hegerein bistien hawwe. Foar de bern wie net de posysje fan 'e mem biskiedend, mar de gunst fan 'e heit. Omreden de man it oan syn slachte forplichte wie, om syn skaei to forsterkjen, koe de Tsjerke fan dy kant net op meistimming tidigje, doe't hja op in seedlik-heechsteand houlik mei ien frou oanstie.

Mei wissichheit kinne wy fêststelle, dat de frou har yn 'e midsieuwen net as persoan, as ienling, jilde litte koe. Tidenlang waerd der úthâlden, dat hja gjin siele hie, wylst hja fan 'e widze oant it grêf ûnder fâdij stean moast. Hoe't dy ûnderhearrigens rjochters regele wie, dêr jowt mannich kêst fan ús wetten útslútsel oer. Yn it Brokmerbrief lêze wy bygelyks it neikommende: *Sa skelin alle frowa a foremunde stonda: hia skelin hebba auder thene berena ieftha thene kerena; and thi skel wesa foremund, ther alra sibbist is. Send hia allelike sib, sa istiu federside weldegra* ³⁾ („Sa sille alle froulju ûnder fâdij stean: hja sille òf de "berne" [= natuerlike (fâd) = heit, âldste broer ensfh.] òf de keazene [fâd = (breuge)man] hawwe en dy sil fâd wêze, dy't it neist bisibbe is. Binne hja like nei bisibbe, dan sil it folk oan heitekant de measte rjochten ha"). Hwat foarm en ynhâld oangiet, hinget dat foarskrift op 'en nausten gear mei ien út E₂, dêr't yn sein wurdt: *sa skelen alle frouwe a formunde stonde: hia skelen hebba auder thene berne iefte thene kerna. And thi skel foremundere wesa, ther ollere sibbist is, ther ollere bi there federsida* ⁴⁾). De twadde helte fan dy oanhael gou fansels allinne, foarsafier't de jongfaem noch net boaske hie. Wy sille nou de steat fan 'e midsieske Friezinne neigean en omtinken jaen oan har posysje as dochter of suster yn har âldershûs en oan it plak, dat hja as breid, wiif, mem of widdou ûnder har man syn folk ynhie.

I. Yn eigen famylje.

a) as *dochter*:

De heit wie fan âlds it haed fan 'e sibben, hy hie sizzenkip oer de bern, salang as hja yn 'e hûs bleauwen. By it trouwen waerd de soan syn eigen baes, wylst de dochter, as hja yn 'e lange hier gong, ûnder in oare `fâd' kaem. Troude de dochter net, dan wie it yn it earstoan sa, dat hja libbenslang ûnder 'e fâdij fan har heit en bruorren stie. Letter fieren hja de skoat hwat en joegen de jongfaem boppe de fiifentweintich yn guon dingen in kromke mear frijichheit. De grins fan 25 jier, dy't as termyn fan mounigens út it Romeinske rjocht weikomt, fine wy bygelyks trijeris yn it Autentica-riocht, to sizzen yn kêst 2n, 14b en 28, dêr't wy de earste en de lêste fan oanhelje: *Also wel mej di vader sijn dochter on erwia, ief hio onkuscheit begeit, oppa dat hize to manne iowe eer hijo XXV iera ald is; ielkis is hi her al schildich hor gued to yane* ⁵⁾ ("Allyksa

1) P.C. Tacitus, De Germania, haedstik 17.

1) M. Weber, Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung, Tübingen 1907, s. 207.

2) W.J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 's-Gravenhage 1949, § 96, s. 59.

4) K. Fokkema, De tweede Emsinger codex, 's-Gravenhage 1953, IX, 11, s. 41.

5) J. Brouwer, Thet Autentica riocht, Assen 1941, s. 40 (hs. Aysma).

mei de heit syn dochter alles ûntmeitsje, as hja ûntucht bidriuwt, dat er har (mar) to wiif jaen sil, ear't hja 25 jier âld is; oars is er yn allen hâlden om har har part to jaen"). Yn Aut. 28 stiet it neikommende biskreaun: *Hwerso en man halt syn dochter in dat XXVjeer, hot so her der binna bischiet, dat ach ma her to betryan; hald hise vr da XXV iera, hot zo ma her dan deth < so fiirt hir willa se (Unia) >, dat is boetloes* ¹⁾ („Byhwannear't in man syn dochter oant en mei har 25ste jier by him hâldt, dan moat har boete bitelle wurde foar alles hwat har yn dat tiidrek oandien wurdt; hâldt er har langer as 25 jier thús, dan is der foar itjinge har dan oandien wurdt, < foarsafier't it har eigen wil is >, gjin boete skuldich").

It houlik wie aleartiden gjin persoanlike saek, mar in oerienkomst tusken twa famyljes. As folmacht fan syn slachte biskaette de heit likegoed oer de persoan as oer it hawwen en hâlden fan syn dochter. Hoe't in man mei in keppel fammensbern dyen hjitte en gebiede koe, docht bliken oan Aut. 57: *Jef di vader onheten hadde ene manne en dochter ende hi manighera hadde, so ach di vader des to walden huckera hi hem iowe; steraze op een so ach hi him da sella to yane* ²⁾ („As de heit in dochter oan in man forsein hat en hy der forskate hat, dan moat de heit útmeitsje, hokker oft er him jaen wol; stjerre se op ien nei, dan moat er him dy jaen"). Hwat de sizzenskip oer have en goed oanbilanget, forwize wy nei de boppe oanhelle kêst Aut. 2n. Lyk as bikend wêze sil, wie it yn 'e âldste tiden sa, dat de frou alhiel gjin rjochten op it grounbisit jilde litte koe. Letter parte hja wol mei yn it famyljebisit en krige har oandiel by it trouwen mei op bitingst, dat it by in ûnfruchtber houlik weromfalle moast: *hwera hir en frouwe vt ebelt is and hira god nawit ne bi tiucht, sa ach thet god in te hwerwane al ther hit vt gewen is* ³⁾ („as der hjir in frommes har breidsjefte meikrige hat en hja gjin bern neilit by forstjer, dan moat it goed wer oan harren komme, dy't it jown hawwe"). Sieten de sibben inoar yn 't hier om it oandiel fan 'e jonge frou, dan moasten de preester en trije gealju it skeel bisljochtsje: *Ist thetmar ene frouwa vt iewa and ma tsiuwia vmbe thene boldbrenng, sa skel thet wiha thi prester inna tha loghe, older tiu frouwa vte iewen is, and mekere and tuene triuwe burar, hu deen di boldbrenng se and bi hira worde elle ful lasta* ⁴⁾ („Byhwannear't men in frommes ta wiif jowt en hja spul hawwe oer de breidsjefte, dan sil de preester yn it plak, dêr't it frommes ta wiif jown is, mei de tuskenman (by it houlik) en mei twa froede gealju forklearje, hoe great oft de breidsjefte is en neffens harren útspraek moat dy alhielendal útkeard wurde"). Waerd it houlik bûten de frou har sibben om oangien, as hja b.g. mei eigen goedfinen fuortfierd wie, dan kaem de oerheit der oan to pas: *Ist en wilmec and hia sziuie vmbene boldbrenng, sa skeppe thi redieua thene mekere and efter winnema thene boldbrenng mitha mekere and mith tuan trivwe monnum ieftha wiwen and thi redieua thet rede vmbe thet mek* ⁵⁾ („Is it in eigenmachtich houlik en hawwe hja spul om de breidsjefte, dan moat de rjochter de tuskenman

1) Thet Autentica riocht, s. 48 (hs. Aysma).

2) Thet Autentica riocht, s. 57 (hs. Aysma).

3) K. Fokkema, De tweede Emsinger codex, 's-Gravenhage 1953, IV, 4, s. 31.

4) K. Fokkema, o.w., IX, 18, s. 42.

5) W. J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 's-Gravenhage 1949, § 107, s. 67.

bineame en neitiid sil men de breidsjefte mei de tuskenman en mei twa froede manlju of froulju winne, as de rjochter it (eigenwillige) trouwen bifêstiget"). Oars lei it lân der lykwols hinne, hwannear't in ûnmounige jongfaem tsjin it sin ta wiif jown of fuortfierd waerd. Dy't soks die, foel yn hege boeten: *hwersamar ene fovna oftha weren iefth ieftha spont and hia makiema mitha fadrum vnierech, sa reszema hire te bote en tuede szermonnis ield and liuden (h)alf alsa stor and tha redieuen ene merc*¹⁾ ("as men in jongfaem út 'e hûs weijowt of weitokket en hja mei it tsjûgenis fan 'e petefaers foar ûnmounich forklearre wurdt, dan moat men har twa trêdden fan it werjild fan in man as boete jaen en it folk heal sa folle en de rjochters ien mark").

Om goed útkomme to litten, dat de heit it heft yn 'e hannen hie, forhellet M. Weber²⁾ noch, dat de man fan it hûs yn 'e Dútske folksrjochten oant de 13de ieu bern forkeapje koe, útsein foar de dea, oan 'e heidenen of foar ûntucht. Yn it âldfryske Skeltarjocht biharkje wy dêrfoaroer in gâns oar lûd: *Dit is rjocht, dat di fadir ne aegh sine dochter nennen man to jaen wr hir willa, om datse nautes an wald ne aegh in toere (lês: ni were) here ledena; ende ief hise iout wr hir willa ende wr hir wald ende hir dan oen dae onwilla misschyd, soe aegh hi dat toe betan mey ferda ende mey festa alsoe ief hise mey syne handen wrslain habba*³⁾ ("Dit is rjocht, dat de heit syn dochter net tsjin har sin in man ta wiif jaen mei, om't hja nearne de macht oer hat as oer har eigen lea; en as er har ta wiif jowt tsjin har sin en sûnder har tawurd en hja dan troch har ûnwilligens raer weikomt, dan moat er dêrfoar boetsje mei fredejild en fêstjen, net liker as hie er har mei eigen hân deaslein"). It Skeltarjocht docht dus bliken oan, dat de seden en brûkmen doe al troch kristlike ynfloed foroare wiene. De oanhelle kêst spegelet klear de hieltyd fierdergeande ûntfâding fan 'e frou.

b) as *suster*.

Bihalven de heit hie ek de broer rjochten en plichten yn it famyljeforbân. Die in jongfaem har folk ûneare oan, dan hie er in stim mei yn it kapittel, as har jildsaken bioardere waerden. It Brokmerbrief skriuwt dat oangeande foar: *hwersar en fowne skech, sa skeppe thet feder and broder hu stor hia hire to boldbrensze resze*⁴⁾ en allyksa is yn E₂ fêstlein: *Hwersar en fomne sketh (lês: skecht), skeppe thet thiu (lês: thi) fether ieftha broder hu fule hi hire retse to boldbrenge*⁵⁾, d.i. "As in jongfaem der (mei in man) fan trochgiet, dan moatte har heit en broer útmeitsje, hoefolle oft hja har as breidsjefte taskikke wolle".

By forstjer fan 'e heit kaem de net-troude dochter ûnder eachwâld fan har broer (bruorren). Woene de bruorren har har erfpoarsje ûntkeare, om't hja sûnder harren tastimming trouw wie, dan moast har man, har nije fâd, foar har opkomme en dy krige foar it rjocht gelyk; forlykje it neikommende plak út it Rudolfsboek: *hweer so en fader ende en moedir tiaeth tria kijnden, tweer sennen ende ene dochter, ends hiara aldera dan sterwath, ende hio dan anne man nimt buta rede hire broerana, soe quaeth dae broren, hio habbe hir goed wrscelt*

1) W. J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 's-Gravenhage 1949, s. 67.

2) M. Weber, Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung, Tübingen 1907, s. 213.

3) W. Steller, Das altwestfriesische Schulzenrecht, Breslau 1926, hs. J., § 7, s. 60 = M. de Haan Hettema, Oude Friesche Wetten II, Leeuwarden 1847, § 7, s. 32.

4) W.J. Buma, o.w., § 108, s. 67.

5) K. Fokkema, De tweede Emsinger codex, 's-Gravenhage 1953, IX, 19, s. 42.

om des willa, dat hioet dede buta hiara rede. Soe sprekt hir mond, hio ne habbith naet wrscelt om dijne fria wilkere, deer hir ende alle frouwen di koning kaerle iouwe ende di koning puppin efter biscriouwe, hwant hia achte wald liues ende ledena ende anne foremond ti tziassane, om dat aeghma dae frouwa foerd ti fijndane ende dae broren wrbek ¹⁾ („As in heit en in mem trije bern fuortbringe, twa soannen en ien dochter, en har âlden dan forstjerre en hja dêrop in man nimt bûten rie fan har bruorren, dan sizze de bruorren, dat hja har goed forspile hat, omreden hja it bûten harren rie dien hat. Dan seit har fâd (= *man*), dat hja it net forspile hat troch it privileezje, dat kening Karel har en alle froulju jown en kening Pippyn letter biskreaun hat, hwant hja hiene macht oer liif en lea en it rjocht om in fâd (= *man*) to kiezen; dêrom moat men de frou gelyk jaen en de bruorren ûngelyk“).

Neffens teksten út Brokmerlân en Iemsgoa koe de suster, dy't by har trouwen har part al meikrige hie, gjin oanspraak meitsje op it erfskip fan har forstoarne broer, as der noch in oare broer yn wêzen wie. It Brokmerbrief bifettet dêr dizze kêst oer: *alder tuene brother ene suster vtbelde and thi other sterfth, sa lefthi hi<t> sine brothere and thiu suster deth nenne becfeng* ²⁾, d.w.s.: ”Byhwanneart twa bruorren in suster in breidsjefte útkeare en de iene rekket wei, dan lit er syn broer syn goed nei en de suster kin nearne op tobektaeste“. In krekt-en-gelikens foarskrift is yn E₂ to finen ³⁾. Allinne as twa susters in ûngelikens part krige hiene, hie hja, dy't by de krapperein kommen wie, forhael op it erfskip fan har iennichste broer, as dy sûnder bern nei to litten forstoar ⁴⁾ *hwarsare is en brother and hi belde sine sustra vnlike <vt> and hi sterwe and ne lewe nenne eruua, sa makiema tha boldbrengrar lik oftha lawen iefse ther send; and synsze ther naut, sa sitte monek oppa tham then hi thenne hebbe* ⁵⁾ („Hwanneart der in broer is en dy syn susters in ûngelikense breidsjefte takomme litten hat en dy dan forstjert en gjin bern neilit, dan moat men de breidsjeften meiinoar yn't lyk bringe út it erfskip, as dat der is; is dat der net, dan moat elts hâlde hwat er hat“). Hwat it Iemsgoaër rjocht op dat stik ornearret, strykt dêr wurdlik mei, forlykje E₂ IX, 52 ⁶⁾.

Yn 'e Salyske en Ripuarieske wetten stie de “erfdochter” noch by de uterlikste manlike sibben binefter, mar yn 'e Bourgondyske bygelyks waerd hja al heger as de sydstagen set. Dat it yn 'e midsieuwen hwat langer hwat mear dy kant útgong, skriuwt Laboulaye wer ta oan 'e oanwinnende ynfloed fan it Romeinske rjocht, mar de lettere midsieuske lânrijochten hawwe der harres ek ta dien.

II. Mank de sibben fan 'e man.

a) as *breid*.

De Germaenske frou waerd yn it frjemde laech opnommen, nei't de man har folk de priis foar de oerdracht fan 'e fâdij bitelle hie. Dat soks ek foar de Friezinne gou, wiist kêst 9 fan it Skeltarjocht út: *Der famna rjocht is dy deer*

1) H.S.E. Bos-van der Heide, Het Rudolfsboek, Assen 1937, s. 92 of P. Gerbenzon e.o., Rudolfsboekmateriael, Estrik XXXII, Grins 1961, s. 11 e. f.

2) W.J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 's-Gravenhage 1949, § 118, s. 73.

3) K. Fokkema, De tweede Emsinger codex, 's-Gravenhage 1953, IX, 53, s. 46.

4) Forlykje ek: K. v. Amira, Erbenfolge und Verwandtschaftsgliederung nach den altniederdeutschen Rechten, München 1874, s. 171.

5) W.J. Buma, o.w., § 117, s. 73.

6) K. Fokkema, o.w., IX, 52, s. 45.

hia aftigie des mondes tweer scillinghen ¹⁾ („It fammerjocht is: dy't har ta wiif jowt: twa skellingen foar de fâdij"). Koe de breugeman de skuldige somme net yn fé of jild foldwaen, dan moast er dy troch arbeidzjen ôfbitelje lyk as earen Jakob oan Laban. Ien en oar gong sa yn earsten bûten de forseine jongfaem om. Hâldde hja har net oan 'e ôfspraek, dy't har heit mei de feint makke hie, dan moatte wy dat mei M. Weber foar in ekonomysk forgryp oan har eigen sibben oanmerke.

Al yn 'e tiid fan it skreaune rjocht kaem in part fan 'e breidsjefte oan 'e frou sels, mar dat wie dan mear in gunst fan heit of broer. Wiene der gjin bern, dan hie de man neat oer de ynbring fan it wiif to kedizen. It wivegoed bleau yn dat gefal eigendom fan har famylje en mocht net fan 'e man forkoft wurde. Twa meiinoar gearhingjende kêsten fan it Brokmerbrief en it twadde Iemsgoaër hânskrift ornearje dat oangeande: *Sane moter nanen mon sinre wiue boldbrenge sella hi ni se bierwed* ²⁾ (B₁); - *Hijr ne mot nennan mon sinre wive gud sella hit ne se bired* (lês: *bierwed*) ³⁾ (E₂), hwat sizze wol: "Gjin man mei de breidsjefte fan syn frou forkeapje, bihalven as er bern by har hat".

Om't de frou yn letter tiden, binammen ûnder lju fan 'e hegerein, ek rjochtstreeks bijeftige waard, kin men de ûnderskate skinkingen maklik meiinoar bitiizje. Wy moatte de *meta* en de *morgengabe* goed útinoarhâlde. De langobardyske *meta* ⁴⁾, oerienkommende mei de bourgondyske *wittemo*, de angelsaksyske *weotuma*, de âldfryske *wetma* en de âldheechdútske *widamo*, wie oarspronklik de priis, dy't de breugeman de heit of fâd fan 'e breid bitelje moast. Linkendewei, om kreker to gean fan 'e sechste oant de njoggende ieu ⁵⁾, waard dat jild foar de frou sels ornearre en fan 'e breugeman fóár it houlik foar syn takommende opbrocht. De *morgengabe* wie dêrfoaroer in jefte, dy't de man de moarns nei de breidsnacht syn jonge frou taskikte as forgoeding foar it weinimmen fan har famme-eare. Widdouwen krigen dy somme dan ek net wer by in twadde houlik. Somtiden makke de *morgengabe* wolris it fjirdepart of de helte fan al it bisit fan 'e man út. De earstneamde jefte, dus de âldfryske *wetma*, nijheechdútsk *das Wittum*, hjit yn Latynske teksten fan Germaenske rjochten *dos* en tsjinne ta wissichheit foar frou en bern, byhwannear't de man der by weireitsje mocht. It 22ste Lânrijocht ⁶⁾ kinne wy út ôfnimme, dat de *wetma* yn alle âldfryske kontreijen ta in fêst part fan it wivegoed wurden wie. Foar de eale Friezinne waard dy doe op 8 poun + 8 einzen + 8 skellingen + 8 penjen set en har as widdoujild talein. Dêrnjonken hearre wy yn it Skeltarjocht fan in *mundsket* ⁷⁾, wurdlik 'fâdijjild', dêr't Heck oer opmerkt: „Von dem Witthum verschieden ist der Mundschatz des älteren Schulzenrechts. Der Mundschatz der Jungfrau wurde gleich nach Consummation der Ehe gezahlt, wie das beschleunigte Beitreibungsverfahren und das Abschwören

1) M. de Haan Hetteema, Oude Friesche Wetten II, Leeuwarden 1847, § 9, s. 33 of: W. Steller, Das altwestfriesische Schulzenrecht, Breslau 1926, s. 60.

2) W. J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 1949, § 90, s. 57.

3) K. Fokkema, De tweede Emsinger codex, 1953, IX, 7, s. 40.

4) Sjoch K. v. Amira, Grundriss des germanischen Rechts, Strassburg 1913, s. 179.

5) H. Brunner, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, 8. Aufl., 1930, s. 223.

6) K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, Berlin 1840, s. 74 en 75.

7) M. de Haan Hetteema, Oude Friesche Wetten II, Leeuwarden 1847, s. 33 of W. Steller; Das altwestfriesische Schulzenrecht, Breslau 1926, s. 15.

der Umarmung beweist. Er entspricht insofern der Morgengabe" ¹⁾). Hwat mear de tsjerke yn 'e pleit gong foar it houlik mei ien wiif, hwat mear it widdoujild en it fâdijild, de *wetma* en de *mundsket*, foar de frou de wettigens fan har boask biwiizgen. Yn letter tiid koene de neamde jeften ek yn ûnreplik goed bistean. Liet de frou by har forstjerren gjin bern nei, dan kamen dy dielen fan it wivegoed oan 'e man of se foelen op dy syn sibben werom.

It ûnderskie yn stân en steat tusken in wettich boaske frou fan likens komôf as de man en in oer de putheak troude fan leger komôf wurdt yn 'e Oerkerren klear en dúdlik oanjown. De rjochten en oanspraken fan 'e earste binne dêr sa yn fêstlein: *Thiu fiarde kere: huuersama ene frowa halde mith horne and mith hlude, mith dome and mith drechte, thet hiu skolde ammer aftne stol bisitta* ²⁾). Dat bitsjut: "De fjirde kêst (is): hwannear't men in frou hellet mei hoarneklank, mei optocht en mei folgers, dan sil hja altiten de steat fan folbirjochtige frou hawwe". Yn 'e fuortsetting stiet dêrfoaroer biskreaun, dat in frommes, dat mei in man fan heger komôf hokke, letter nea net troch in offisjeel houlik mei him deselde rjochten krije koe, dy't in wettich wiif fan likense stân as har man hawwe soe: *Thiu fifte kere: huuersa hir en mon wif nime to ku and querna and to alsadene thianeste sa him gad were and him bi there wiuue en kind mene urde, ief theth kind skenade and him theth wif liawade, theth hi hia afte nome, thet hio nere thet kind ne machte aftne stol bisitta ner thera kinda nen, ther hiu bi him teghe* ³⁾). Bringe wy de tiidwurdsfoarmen hwat frijer yn it Nijfrysk oer, dan wurdt yn dat foarskrift sein: „De fyfte kêst (is): byhwannear't hjir in man in wiif nimt foar it melken en it meallen en foar sok in tsjinst as er brek is, en hy in bern by dat wiif kriget, as it bern (dan) tsjep wurdt en hy sa fan 'e frou bigjint to hâlden, dat er offisjeel mei har trout, dan sille hja en it bern nea net folbirjochtige wêze kinne, noch ien fan 'e bern, dy't hja (fierders) fan him krije soe".

Hiene syn en har folk lykwols in oerienkomst meiinoar makke, wie de breid mei sang en klank ynhelle en hie dy, lyk as yn 'e tiid fan 'e oanwinnende kristlike ynfloed wenst waerd, de moarns nei de troudei har earste tsjerkgong as jonge frou dien, dan gou it houlik as earber en mocht yn rjochten bistean. Wiidweidich biskriuwt ús it seendrjocht, hoe't it yn Ald-Fryslân by de trouwerij fan twa frije lânslju om en ta gong. Neffens dy boarne wie it foar in rjochtlik houlik foreaske, *dat dio frie fresinne kome oen dis fria fresa wald mey hoernes hlude ende mey bura onhleste, mei baeckana brande ende mey winna sange, ende datma dat buurmeel ete, ende hioe bredelike sine bedselma wrstoep, ende oen dae bedde nede hirs liuis mey dae manne, oen moerne opstoed, ti tzerka ghingh, tzerkstal stoed, ende alter erade, ende dae prester offerade, ende dat affe bigheengh, als een frie fresinne mey ene fria fresa sculde* ⁴⁾, d.i. "dat de frije Friezinne de frije Fries oanfortroud waerd mei hoarneklank en mei it jûchhei fan 'e doarpslju, mei brulloftsfjurren en mei freonesang en hja it buorremiel hâldden en hja as breid oer syn bedsplanke hinne stapte en op it bêd de lea wille joech mei de man, de moarns der ôf kaem, nei tsjerke gong, de tsjerketsjinst mei-

1) Ph. Heck, Die altfriesische Gerichtsverfassung, Weimar 1894, s. 239 noat.

2) P. Sipma, De eerste Emsinger codex, 's-Gravenhage 1943, IX, 5, s. 94.

3) P. Sipma, o.w., IX, 6, s. 94.

4) M. de Haan Hetteema, Oude Friesche Wetten II, Leeuwarden 1847, s. 114.

makke en in jefte op it alter brocht en de preester sines bitelle en it houlik oangong, lyk as in frije Friezinne soks mei in frije Fries hearde to dwaen".

Wy sille nou hinnegean en ûndersykje de posysje fan 'e midsieuske Friezinne b) as *troude frou*.

De gronslaggen fan in houlik, dêr't in pearke neffens it folksrjocht mei folstean koe, to sizzen de troubilofte en de bysliep, fine wy yn har ienfâldichste foarm yn nûmer 59 fan 'e Autentica-samling: *Jefter een mon louwad ene frouwa trowa op sine feders willa and up bislepene and up thet hi sine willa ther mede hadde, so ist afte*¹⁾, hwat hjirop delkomt: "As der in man in frou trou ûnthiet op bitingst, dat syn heit it goedfine soe, en om har to bisliepen en mienskip mei har to hawwen, dan jildt it houlik".

Yn it houlikrjocht spile âldtiids de bysliep in tige greate rol. Woe ien fan beide partijen oan dy houliksplicht net foldwaen, dan wie dat in reden om mei it rjocht faninoar to skieden. It pleitet foar ús foarfaers, dat by harren de minsklikens yn sokke saken swierder woech as it forsterkjen fan it skaei. It waerd ntl. by einsluten oan 'e jongelju sels oerlitten, oft hja net as al byinoar wei woene. forlykje Aut. 56: *Als een man een aeft haet byginsen ende hy by her dan naet slept, so mey hy by her dan blyuwa sitten ende neen menscip habba, hittense dat hyo dis byjerie oen hym; det hyt dan naet, so deth hy een haedsonda, hit ne se fan eenfaldger duumnisse*²⁾. Sette wy dat oer, dan krije wy: "As in man in houlik oangien is en hy dan net by har sliept, dan mei er by har wenjen bliuwe en gjin mienskip mei har hawwe, of it moast wêze, dat hja dy fan him bigeart; docht er it dan net, dan docht er in haedsûnde, bihalven (as it) út simpele dommens (bart)".

Wer oars lei it lân der hinne, as de man ûnmachtich wie om de frou de bysliep to jaen. Dat gefal komt to praet yn Aut. 60, dêr't foarskreaun wurdt: *Ieff een man een frouwa haet ende hy se dan fan kalder natura, so moet hione leta; ende dat to byprowiane hor hijt dwaen muchte tofara den riuchter; mucht hijt dan naet dwaen, so aegh hiarem dy riuchter to scheden ende hio een odern man to nymen*³⁾, d.w.s. "Hwannear't in man in frou hat en hy ûnmachtich is om har to bisliepen, dan mei se him forlitte: en foar de rjochter moat it útmakke wurde, oft er it dwaen kin; kin er it dan net dwaen, dan moat de rjochter har faninoar skiede en mei se in oare man nimme". Dúdlikernôch wurdt dus dêr de frou it rjocht ynskikt om skieding to easkjen. De wurden „foar de rjochter" soene oanlieding jaen kinne ta misbigryp. It hat wier net sa west, alteast to uzes net, dat de man yn bywêzen fan 'e rjochter sjen litte moast, dat er in keardel útmeitsje koe; né, de rjochter gong to seil op it tsjûgenis fan in stikmannich froulju, dy't it wiif, dat by de strieëne man wei woe, ûndersocht hiene.

Allyksa koe it houlik ûntboun wurde, hwannear't it bliken die, dat liiflike mienskip mei de frou ûnmooglik wie. Fan dat lêze wy yn Aut. 62: *Ieff een man een frouwa nympt, deer hy neen menscip mede habba moghe, so moetma se scheda, ist hiara aijderis willa; ende dwaet hiaet wijtlick, so moetma se naet scheda*⁴⁾. Yn oersetting: "As in man in frou nimt, dêr't er gjin mienskip mei hawwe kin,

1) Thet Autentica riocht, útjefte fan J. Brouwer, Assen 1941, s. 58 (hs. Unia).

2) Thet Autentica riocht, s. 56 (hs. Roarda).

3) Thet Autentica riocht, s. 58 (hs. Roarda).

4) Thet Autentica riocht, s. 59 (hs. Roarda).

dan meije se faninoar skaet wurde, as hja it beidegearre wolle; en dogge se it wittens en mienens, dan meije se net faninoar skaet wurde".

Man en frou koene troubilofte en tawurd ek leagen hjitte, om ta skieden to kommen, mar dat slagge harren allinne as der gjin tsjûgen by west hiene. It Rudolfsboek fornijt ús dat oangeande: *hweer soo ene frowa ende en man dwaeth ene trowa, nister nen man ouer, wellath hia dan bisaka, soe ontgunse mit hiara sexta hand; dit riocht moet dae wirde nider slaen; habbeth deer ouer wessen tweer maen, soe moet hit emmermeer staen* ¹⁾, dat is: "As in frou en in man mekoarren trou ûnthjitte, dan kinne se, byhwannear't der gjin tsjûge by wie, dêr mei fiif eedhelpers fan ûntkomme; dat biwiis mei de wierheit ûntkrêftsje; hawwe der twa tsjûgen by west, dan moat it foar altiten bistan bliuwe".

Skelen, dy't út troubrek fuortkamen, koene yn 'e pleit smiten wurde foar it tsjerklike gerjocht, forlykje it neikommende stikje út it Rudolfsboek: ... *hweer soe di fria fresa iefta dio fresinne wellath sprecka an da bannede sinnede omme en aefte dat hit to breken se ende hiaet wileth byreya mit riochta landriochte* ²⁾ („... hwannear't de frije Fries of de Friezinne yn in offisiële sitting fan it tsjerklike gerjocht oanklachte dwaen wol fan in houlik dat skeind is, en hja dat neffens wettich lânrijocht biwiizgje wolle").

Wiene man en wiif neffens de seden en brûkmen fan it lân oaninoar troud, dan wie der gjin ôfkommen oan. Bisocht de man dat dochs, dan stie it Seendrijocht de tsjinpartij ta, om sà it biwiis fan 'e wettigens fan it houlik by to bringen *soe schelmat* (lê: *schelma*) *dat aefte bihirde mey sauwen buren ende mei dae prestere deer hir in dae tzercka latte ende mey dae custere deer dae clocka hlette ende mey dae prestere deer dat offer ontfeng; soe isma niaer mey disse nioghen tioegen dat aefte toe sterkiane dan hit enighe fresa aegh ti slitane* ³⁾. Dy wurden bislute de kêst, dêr't wy boppe de oanrin fan oanhelle hawwe, om sjen to litten, hoe't by âlds in trouwerij yn 'e wurken gong. Hja moatte sa forstien wurde: „dan sil men it houlik bikrêftigje mei sawn doarpslju en mei de preester, dy't har yn 'e tsjerke laette, en mei de koster, dy't de klok lette, en mei de preester, dy't de offerjefte oannaem, yn dat gefal hat men mear rjocht om mei dy njoggen tsjûgen it houlik to bifêstigen as dat hokfoar Fries it rjocht hat om dat to ûntbinen".

Yn 'e midsieuwen kaem it ek al foar, dat in man yn 'e selde snorje twa froulju ûnthiet, har trouwe to sillen. Hwat der dan rjochters barre moast, is optekene yn Aut. 64: *Jef en man op en tyd twam frowen trowa lowade, soe moeder nayder nijma, het ne zee dat dyo ore syn wyffnat wasa moghe ner mochte* ⁴⁾. Oars sein: „As in man twa froulju tagelyk trou ûnthjitte soe, dan mei er gjinien fan beiden nimme, of it moast wêze, dat de iene syn wiif net wêze kin of koe". Dat lêste doelt foar 't neist op 'e houliksbiletsels; dêr rekkenen hja doe net allinne de biheindens fan lichem of siele ta, mar ek de bihinderings op groun fan geastlike sibskip, dêr't de Codex Parisiensis ⁵⁾ ús wiidweidich oer ynljochtet. Neffens de neamde boarne kaem dat hjirop del, dat in houlik fan 'e pete-

1) H.E.S. Bos-v. d. Heide, Het Rudolfsboek, Assen 1937, s. 124.

2) Het Rudolfsboek, s. 91 e.f.

3) M. de Haan Hettema, Oude Friesche Wetten II, Leeuwarden 1847, s. 114.

4) J. Brouwer, Thet Autentica riocht, Assen 1941, s. 59 (hs. Aysma).

5) P. Gerbenzon, Codex Parisiensis, 's-Gravenhage 1954, IV, 1-11, s. 34.

faer, petemoer, doper of frou fan 'e doper mei de dopeling of dy syn âlden troch de tsjerke forbean wie en allyksa tusken de dopeling en de bern fan 'e petefaer of doper.

Hie de frou har yn it houlik oan troubrek skuldich makke, dan mocht de man har forlitte en forstjitte. Yn dizzen hat him grif de suverjende ynfloed fan 'e tsjerke jilde litten, hwant yn 'e heidenske tiid wie it lot fan sa'n frommes ûngelike folle slimmer. Dochs fiele wy noch de twang, dêr't de troude frou ek yn 'e midsieuwen ûnder libje moast ¹⁾). Tekenjend is yn dit forbân, dat troubrek en dieverij doedestiden seedlik op 'e selde streek set waerden, forlykje Aut. 63: *Jef en frouwe harne man vrhoirt ende hio dat nat leta mej, so mejmaze schea. So mej hio nat to clastre gaen buta syn orlof. Also ist van hem alst van herre. Also wel mej hize leta omme mislawa ende omme thiufte* ²⁾). Yn ús tael oerbrocht, seit dy kêst: "As in frou oerhoer docht mei in oarenien en hja dat net litte kin, dan meije se faninoar skaet wurde. Dan mei hja sûnder syn tastimming net yn in kleaster gean. Fan him jildt krekt itselde as fan har. Allyksa mei er har forlitte om ketterij of dieverij".

Yn it Germaenske tiidrek hie de man it frij, om syn frou, dy't op de died fan troubrek bitrape wie, to deadzjen. Tacitus ³⁾) forhellet ús al, dat de oerhuorige frou út 'e mienskip fan 'e sibben staet en forballe waard: neaken en bleat en mei ôfknipt hier jage de man har mei de swipe de buorren troch en dêrnei wie hja fûgelfaei. It tsjûget fan minsklikens, dat it Westerlauwerske seendrjocht - grif ûnder ynfloed fan 'e tsjerke - it oan 'e man oerliet, oft er syn wiif yn sa'n gefal deadzje, giselje of wer nei him nimme woe: *soe aegh di foermond dine ker, for hise fille, so hise haudie mitta swird deerse onder ghing da se dat aefte bighing, so hise to him nime* ⁴⁾), dat wol sizze: „dan hat de fâd (d.i. de man) it oan syn kar, oft er har giselje wol, ôf har ûnthalzje mei it swurd, dêr't se ûnder trochgong, doe't se troude, ôf har (wer yn genede) oannimme".

Neffens de wenstige opfettings soene de swiere straffen, dy't by troubrek allinne de frou oplein waerden, oan 'e oergunst fan 'e man taskreaun wurde moatte. It eigenwillige hanneljen mei it bidrige bisit soe dan fuortkommen wêze út ynskepen en yngrevene selssucht. Westrup ⁵⁾) jowt ús lykwols in djipper taestende útliz. Hy siket de oarsaek yn magysk-godstsjinstige foarstellings en wol der op út, dat de man him yn foarkristlike tiden binammen in keat yn in lange rige slachten fiede. Salang as dy rige net forbrutsen wie, koe er yn al syn dwaen op de stipe fan syn forstoarne foarfaers tidigje, hy likegoed as syn

1) Forl. R. Quanter, *Das Weib in den Religionen der Völker*, 2. Aufl., Berlin 1912, s. 373: „Und als man sich keiner Eunuchen mehr bedienen durfte, diese Entmannen auch als durchaus nicht zuverlässige Tugendwächter erkannt hatte, da legten christliche Ritter ihren Gattinnen die Tugendgürtel an, das waren eiserne Instrumente, die verschließbar waren und den Weibern einen sexuellen Verkehr unmöglich machen sollten. Den Schlüssel behielt der Herr Gemahl".

2) J. Brouwer, *Thet Autentica riocht*, s. 59 (hs. Aysma).

3) P. Corn. Tacitus, *De Germania*, hdst. 19.

4) K. von Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, Berlin 1840, s. 409, 17 e.f.; dêrmei oerienkommende lêzingen yn M. de Haan Hetteema, *Oude Friesche Wetten II*, 1847, s. 113 en M. de Haan Hetteema, *Het Fivelingoër en Oldampster landregt*, Dockum 1841, s. 42.

5) C.-W. Westrup, *Quelques observations sur la notion antique de la fidélité*, Paris 1927, s. 13.

neiteam. Hie him dêrfoaroer in keat yn it keatling bijown, dan wie de man fan dy bloedmienskip ôfsnien. Om nou de bân, dy't him oan 'e foarteam forknotte, sterk en geef hâlde to kinnen, wie er oanwiisd op syn wiif, fan hwaens trou er yn dizzen ôfhong. Ut dat bitinken wei soe it strange rjocht oer de troubrekster by suver alle folken yn 'e âldheit to forklearjen wêze. Oan 'e oare kant koe de man oeral, dêr't polygamy mear of minder bistie, dat bern fan sines wettigje, dat er woe. Yn dit forbân merke wy noch op, dat dyjingen, dy't har net op harren folk oan heitekant biroppe koene, dus de net oannommen basterds, de oerwinnelingen en de ûnfrijen, troch it âldgermaenske rjocht efterôfset waerden. Hwat de Fryske boarnen oanbilanget, docht soks bliken oan it neikommende foarskrift út it Iemsgoaër Penningskuldboek: *Ther ne mey nen vnedel mon formunder wese fon siner feiderside, thet is fon sin feiders friunden; ac meyer nen formunder wr sin ayn feiders god wese*¹⁾. In net folbirjochtige neisiet, in *vnedel* man, mocht sadwaende gjin fâd wêze oer syn sibben oan heitekant, noch oer syn heite goed²⁾. De 'ealens', d.w.s. de steat fan lyk- en folweardige neikomeling, waard to uzes krekt as yn 'e oanswettende Germaenske kontreijen troch de manlike staech biskaet, wylst de mjitte fan frijdom fan dy fan 'e mem ôfhong³⁾, forlykje de omskriuwing fan 'e *friling* yn it twadde Riustringer hânskrift: *thet send frilinga: hwersa en fri wif nimth enne eynene mon and ther hi fiuwer knapa tiucht and thenne efter thes ayna monnes dathe sin god up ieft on tha lotha twisk tha durun of there axla falla let and tha knapa and hia seluon fri makath*⁴⁾ ("Dat binne frilingen: hwannear't in frije frou in ûnfrije man nimt en him fjouwer soannen bernet en hja dan nei de dea fan 'e ûnfrije man fan dy syn goed ôfstân docht en har boppekleed yn 'e doar fan it skouder falle lit en (sa) de soannen en harsels frijmakket"). - Wy hawwe ús efkes op in sydpaed jown en sille nou wer neigean, hwat de boarnen ús leare oer de forhâlding fan man en wiif yn har omgong mei oaren. It leit yn 'e reden, dat yn âlde rjochtsboeken navenant mear it forbeane as it frije forkear tusken de minsken op 't aljemint komme sil. Sa stiet it ek mei de âldfryske wetskêsten, dy't û.o. útwize, dat it seedlike hâlden en dragen fan guon geastliken yn 'e midsieuwen gjin sprekken lije koe. Yn ús skriften lêze wy faker as ienris, dat de preesters doe oarmans froulju net gewurde litte koene, ja, har oan dyen misgrypten. Hwat in opljeppende Fries, dy't in ûnsedige sielehoeder oer it mad kaem, yn sa'n gefal sûnder yn 'e boete to fallen dwaen mocht, lit ús it Autentica-rjocht sjen: *Jef en man syocht an prester syn wyf kessen jef syn moder jefsta syn dochter ief syn suster op bislepen, al slacht hine dan, zo is hi nat in da banne*⁵⁾ [Aut. 90] ("As in man sjocht, dat in preester syn wiif of syn mem of syn dochter of syn suster tutet yn 'e wille om har to bisliepen, dan is er, ek al soe er him dan slaen, net banskuldich"). Dat der ek wolris hwat slimmers efterwei kaem, wurde wy út

1) K. Fokkema, De derde Emsinger codex, 's-Gravenhage 1959, V, 84, s. 48 of K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, Berlin 1840, s. 210, § 77.

2) Sjoch ek: Ph. Heck, Die altfriesische Gerichtsverfassung, Weimar 1894, s. 257.

3) Forlykje: E.M. Meyers, Het Friese en het Drentse erfrecht en huwelijksgoederenrecht, Akademie-dagen II, Amsterdam 1949, s. 38.

4) W. J. Buma, Het tweede Rüstringer handschrift, 's-Gravenhage 1954, II, 8b, s. 59 of: K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, Berlin 1840, s. 539, § 21.

5) J. Brouwer, Thet Autentica riocht, Assen 1941, s. 68 (hs. Aysma).

de fuortsetting gewaer: *Hwerso en man anne papa op syn wyue begeit, al dat hine dan iefta dulgath, so is hi nat in da banne, want graet onriucht moetma wara ende wraka mit crefte ende macht* ¹⁾ [Aut. 91] („Byhwanneart in man in preester by syn wiif bitrapet, dan is er, ek al soe er him dan deaslaen of forwounje, net banskuldich, hwant great ûnrjocht mei men krêftdiedich keare en mei gewelt wreekje”).

Yn it âldste folksrjocht en noch lang neitiid, doe't de tsjerke al foar master opsloech, wiene troubilofte en bysliiep de bitingsten foar in houlik. Mar de tsjerke lei somtiden wol it near op in houlik, ek al wie oan dy bitingsten foldien, bygelyks hwanneart de man mei in trouw frommes omslein en har trou ûnthjitten hie. Yn sa'n situaesje mocht er nei de dea fan har earste man gjin houlik mei har oangean. Soks wie àl mooglik yn 'e trije gefallen, dy't de tsjerklike wetjower, rêdsum yn 'e kasuistyk, yn Aut. 58 ûnderskaet hat:

a) *Jef en man bi enis aftis mannis wive slept ende hi her nen trowa lowath ende her man dan stere iefta dath werde, so mej hi afte mit her bigaen* ²⁾ ("As in man by it wiif fan in trouw man sliëpt en hy har gjin trou ûnthjit en har man dan forstjert of deade wurdt, dan mei er in houlik mei har oangean").

b) *Dath hi hem naet aldeer omme mer om oers openbere secken, so mej hijr afte mej bigaen* ²⁾ ("Deadet er him net dêrom, mar út oare foar alleman dúdlike oarsaken, dan mei er in houlik mei har oangean").

c) *Jef hine dath omme hiar ende hi habbe nen vrhoir met hiar bigenzen, so mej hijr afte mej bigaen* ³⁾ („As er him deaslacht om har (to krijen) en hy hat mei har gjin oerhoer dien, dan mei er in houlik mei har oangean").

De troude frou wie ek yn 'e kristlike tiid noch yn 'e heinste keap. Hja mocht net foar it rjocht forskine om to pleitsjen, har eigen goed net biheare en har allinne mar foar in lytse somme yn 'e skuld sette. Sels koe hja har man net oan it rjocht forkleije, as dy har kastijde!

Dêrfoaroer waerd de frou net by har man efterútsteld, as ien fan beiden de oare formoarde hie. Neffens it Rudolfsboek, dat it fierst mei de forjilding gong, stie op it ombringen fan jins man of wiif de deastraf of it útstekken fan 'e eagen: *hweer soe tweer siden toe gader sittende sint ende nene kynden ne habbeth, ief hit alsoe falt the leyder bi des fiandis sponste, dat hiara aider oerem an moerd slait mit stocke iefta mit stupe iefta mit ene scherpe wepene ende hia dere deda bisecka wille, soe scellath hia se sikria mit hiara haedpapa ende twam fria foghedum ende mit hiara fiouwer fachtum ende twa ende sauwentich orkundem binna hiara kenne. . .* (folget de eask, dat dy tsjûgen goed to boek stean moatte); *... brect him dan dis riochtis, soe sint hia dis moerdis al scioldich; soe scellath hia dine kerre fan dae trem oen gaen, deer him dae koninghen habbeth eset, her hiara liauwera sie, datma hiara an enefioere wrbarne dan ma an stock nime ende slema fara etter herta jn, dat hit tefta etta reg wtgonge, jef datma himmen hiara sioene benyme ende reme dan land ende lioede ende bettrie hiara sonda. Dech schelles dan des koningis ban beta mit twa ende sauwentigha scillingum ende di panning scel bi alsoe dena ielde wessa als jn dae lande gheeth. Soe schelles dis paeus ban beta mit twa ende sauwentigha pundem agrippischera panningha,*

1) J. Brouwer, *Thet Autentica riocht*, Assen 1941, s. 68 (hs. Aysma).

2) J. Brouwer, o.w., s. 57 (hs. Aysma).

3) J. Brouwer, o.w., s. 58 (hs. Aysma).

dat sint colnesche pannynge ende dat moerd beta mit sauwen ieldem ende haet so hia deer it liowath dat schel oen kennengis wera¹⁾ („Byhwannear't der twa troude húsittend binne en hja gjin bern hawwe, as it dan troch it forlied fan 'e duvel spitigernôch sa bislacht, dat ien fan harren de oare tomûk deadocht mei in stôk of mei in giselroede of mei in skerp wapen en hja dy died leagen hjitte wolle, dan sille hja mei har haedpastoar en twa frije tsjerkfâden en mei har fjouwer stagen en twa-en-sawntich tsjûgen út har slachte har ûnskuld biswarre ... ; kinne hja dat biwiis net bybringe, dan binne hja perfoarst handédich oan 'e moard; dan sille hja in kar út de trije (straffen) dwaen, dy't de keningen foar har fêststeld hawwe, hokker hja mar leaver ha: dat hja mei fjûr forbaernd wurde, òf dat der in stôk nommen en dy harren foar yn it herte slein wurdt, dat er der fan efteren ta de rêch (wer) útkomt, òf dat harren it ljocht yn 'e eagen binommen wurdt en hja dan lân en folk forlitte en har sûnden boetsje. Dochs sille hja dan (ek) in banboete fan 72 skellingen oan 'e kening bitelje en de penje sil fan soksoarte jild wêze as yn it lân gongber is. Fierders sille hja oan 'e paus in banboete fan 72 poun oan Agrippynske pennjen, dat binne Keulske penjen, bitelje en foar de moard mei sawnfâldich werjild boetsje en hwat hja bûtendat neilitte, dat sil by it keningsgoed komme").

It Brokmerbrief lei krekt lyk as it Iemsgoaër rjocht by moard op jins oare helte gjin dea- of liifstraf op: dêr wie yn foarskreaun, dat dy wandied mei forhege werjild en fredejild en fierders mei ôfbrekken en forbaernen fan 'e dieder syn hûs útsoend wurde moast, forlykje: *Hwersa thi mon wergat sin wif ieftha thi hera ieftha thiu frowe ieftha thi sviaring ieftha thiu snore aeng thira wirgat thene otherne and hira sziwe se burkuth and tha redia se thria clagad, sa ieldemase mith thrim ieldum and tha wif thrimne further and tha liudem sextich merca te fretha and thet hus thera liuda and tha redia nime alsa monege halwe merc sare ielda vt vnge²⁾* („As de man syn wiif formoardet of de skoanheit of de skoanmem of de skoansoan of de snoar, hwa fan dyen ek de oare formoardet en har deilisskip buorkundich is en der trijeris oanklachte by de rjochter dien is, dan moat der foar harren in trijefâldich werjild bitelle wurde en foar de froulju oardelkear sa folle. en oan it folk 60 mark ta fredejild en it hûs (fan 'e dieder) moat fan it folk forrinnewarre wurde en de rjochters sille likefolle heale marken ynbarre as der werjilden útbitelle wurde").

De boppesteande kêst sawol as it dêrmei gearhingjende foarskrift út E₃³⁾ wiist út, dat oan 'e frou, lyk as ornaris yn 'e âldfryslke boarnen, in oardelkear sa hege boete takaem as oan 'e man. Wol wiene de froulju dus by de wet goed bifeilige foar deaslach en forwouning en hiene hja yn 'e midsieuwen in moai fêst omskreaune rjochtsposysje, mar yn somlike dingen waerd harren dochs net de frijichheit jown, dy't de hearen fan 'e skepping àl hiene. Der soene noch tiden en tiden oer forinne, ear't de lykstelling fan 'e frou op alle mêd in útmakke saek wêze soe.

1) H. S. E. Bos-van der Heide, *Het Rudolfsboek*, Assen 1937, s. 93 e.f. of P. Gerbenzon e.o., *Rudolfsboekmateriael*, Estrik XXXII, Grins 1961, s. 13-17.

2) W.J. Buma, *Die Brokmer Rechtshandschriften*, 's-Gravenhage 1949, § 181, s. 110 = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, Berlin 1840, s. 176 e.f.

3) K. Fokkema, *De derde Emsinger codex*, 's-Gravenhage 1959, II. 8-9, s. 36 = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, Berlin 1840, § 30, s. 237.

Wy freegje nou it omtinken fan ús lêzers foar in oare kant fan it wiifwêzen. De frou is sa fan birstean en oanliz, dat hja de bân leit tusken man en bern. Yn forbân dêrmei sille wy hjirûnder neigean, hokfoar plak oft „de frije Friezinne" aleartiden rjochtens ynskikt waerd

c) as *mem*.

De sibben fan 'e man forwachten fan 'e frjemde frou dy't yn har mienskip opnommen waerd binammen, dat hja foar nije leaten oan 'e stamme soargje soe. Dat sadwaende wie hja as *mem* wol hwat mear yn oansjen. Dochs moat men wier net tinke, dat hja dan sa'n soad yn to bringen hie. Hja siet foargoed ûnder de kwint, mei't har man tagelyk har fâd wie. Dy ûnfrijens docht fuort al bliken oan it strafrecht, as de frou har misbreukt hie. Neffens de algemiene regel waerden forgripen fan froulju en ûnmounige bern foar net-moedwillige deden fan 'e man oanmurken. De man fan it hûs moast fan gefolgen ek foar de ballen stean, mar hy foel net yn 'e folle boete. Trochstrings hoegde er mar twa trêdden of de helte to biteljen, wylst er alhiel gjin fredejild skuldich wie. R. His seit dat oangeande oer de kontreijen oan dizze kant de Lauwers noch it neikommende: „Auffallend lange hat sich die Sonderstellung der Frauen im westerlauwerschen Friesland erhalten. Noch die sächsische Ordonnanz legt den Frauen nur die halbe Busse und die halbe Brüche auf" ¹⁾).

Nei it forstjerren fan har man hong de frou like goed noch fan dy syn sibben ôf, hwant dan kaem de fâdij oer har en har ûnmounige bern oan har man syn broer of dy syn soan, hwat bygelyks yn it Rudolfsboek sa biskreaun stiet: *hweer so en man nimt ene frouwa ende hi deer kijnden bi tiocht, ief di man dan sterft, eer dae kijnden ierich sint, soe aegh syn broedir iefta sine broedirs sen dae bishirmentisse an dae goede ende an dae kijnden ende ander frouwa, dat hiarem emma wald iefta onriocht dwee ont dae kijnden ierich sie, hit ne se dat dio frouwe enen man nime; soe aegh hi dis mondssettis fander frouwa en colensch pond, alsoe fijr so hi riocht mond hab wessen der frowa ende dera kijndena; haet hi dan der frouwa ende dera kijndena wessen en wrredere hiara goedis ende dat epenbeer se, soe is hi en balemond, soe fijr soe hi biprouweth sie mit riochta landriochte* ²⁾ („As in man in frou nimt en hy dêr bern by wint, byhwannear't de man dan forstjert, ear't de bern mounich binne, dan moat syn broer of syn broers soan de fâdij oer it goed en oer de bern en oer de frou hawwe, dat gjinien harren gewelt of ûnrjocht oandocht oant de bern mounich binne, of it moast wêze dat de frou (wer) in man nimt; dan komt him fan it fâdijild fan 'e frou in Keulsk poun ta, foarsafier't er in rjochtskepen fâd oer de frou en de bern west hat; hat er dan in ûntrouwe birêdder fan har goed west en is soks buorkundich, dan is er in tsjoede fâd, hwannear't er neffens wettich lânrecht skuldich bifoun wurdt").

(*Tonei mear*).

U.J. Boersma.

1) R. His, Das Strafrecht der Friesen im Mittelalter, Leipzig 1901, s. 49.

2) H.S.E. Bos-van der Heide, Het Rudolfsboek, Assen 1937, s. 105 e.f. of: P. Gerbenzon e.o., Rudolfsboekmateriael, Estrik XXXII, Grins 1961, s. 114 en 116.

DE FROU YN 'E FRYSKE WETTEN

(fuortsetting)

Sûnder tastimming fan 'e fâd mocht de mem har ûnmounige bern net ta man of wiif jaen. Oan 'e oare kant koe de fâd dat ek net dwaen, as de mem der net yn biwillige hie, forlykje wer it Rudolfsboek: *jef di mond dae kynden toe beithe deth, eer hia toe ierum commen sint, buta rede der moedir, so ne mei dio deda naet staen, hwant hit di keiser wrbeden haeth alle needmonden; jef hit dio moedir deth buta rede dis mondis, soe aegh dio deda naet ti stane, hwant him di keiser dae mondscepe toedeeld haet*¹⁾ („As de fâd de bern, ear't hja mounich wurden binne, sûnder goedfinen fan 'e mem ta man of wiif jowt, dan sil dy died ûnjildich wêze, hwant de keizer hat alle oantwongen fâdij forbean; as de mem it sûnder tastimming fan 'e fâd docht, dan sil dy died gjin jildichheit ha, omreden de keizer him de fâdij tawiisd hat").

Yn erfskipkwestjes makke it allyksa gâns ûnderskie, oft it boask net of al bernjaend wie yn forbân mei de mandéligens fan hawwen en hâlden. Oerurven fêstichheden bleauwen ntl. yn hiele Fryslân it eigendom fan elts fan 'e trouden. Fierders wie it sa, dat biwesten de Lauwers man en wiif it replike goed nei jier en dei yn 'e mande hiene, wylst yn Easterlauwersk Fryslân earst nei de berte fan in bern tilber goed en koft lân mandélich waerden. Yn 'e praktyk kaem dat hjirop del, dat de mem it net keare koe, as de heit de bern bineidiede mei de boel der troch to bringen, en dat hja sels harren de skea net forgoedzje koe. Mar àl waerd der o sa sekuer op tasjoen, dat de bern by bihear fan it goed troch de mem net oan 'e krapperein kamen. Hja forspile neffens it Rudolfsboek yn 'e neikommende trije gefallen it rjocht om oer jild en goed to biskikken: *dae frouwen aeghen dae bihoedene dera kijndena ende dis goedis, hit ne se dat hiaer* (lê: *hiaet*) *wrliase mit thrim thinghum; dat aerste is als hia anne man nimath, soe is hit wrlern, hit ne se dat hioet biborghie dae kijnden, dat hioe dae kijnden hiara gued alsoe goed weder iouwe soe hioet ontfeugh; so mei hio foerd jn dae hoede bliwa ont dae kijnden ierich sint; dat oer: jef hio der kyndena eerwa wrbrengh buta rede dis mondis, soe haet hioe se eft wrlern; dat tredde: jef hioese dan in dae claestere brenga welle, so ne aegse nen abbete ti ontfaene eer hia ierich sint; jef dat eerwe wrbrocht js mit claesterferd iefta mit kaepe, als hia ierich sint soe fese oen hiara eerwe mit riochta landriochte, deer him di koning kaerl ioed, hwant alle needmond fan onierigha kijnden buta reed des mondis anter bihelde haet di paeus wrbaeden ende di keiser*²⁾ („De froulju hawwe de hoed en de noed fan 'e bern en fan it goed, bihalven as hja it (taforsjoch) út trêdderlei reden kwytreitsje; de earste is as hja (wer) in man nimme, dan binne hja it kwyt, of it moast wêze, dat hja (*de mem*) de bern der boarch foar bliuwt, dat hja dy bern it goed yn 'e selde steat weromjaen sil as hja it krige hat; dan mei hja ek fierders dy hoed en noed hâlde, oant de bern mounich binne; de twadde (reden is): as hja it erf fan 'e bern sûnder goedfinen fan 'e fâd út 'e hân bringt, dan rekket hja

1) H.S.E. Bos-v. d. Heide, Het Rudolfsboek, Assen 1937, s. 106 of: P. Gerbenzon e.o., Rudolfsboekmateriael, s. 116.

2) H.S. Bos-v. d. Heide, Het Rudolfsboek, s. 107 of: P. Gerbenzon e.o., Rudolfsboekmateriael, Estrik XXXII, Grins 1961, s. 116 en 118.

dy (hoed en noed) wer kwyt; de trêdde (reden is): as hja se (*de bern*) dêrop yn in kleaster bringe wol, dan mei gjin abt dy opnimme ear't hja mounich binne; byhwannear't it erf troch it gean yn in kleaster of troch forkeapjen oerdroegen is, dan meije hja, sa gau as hja mounich binne, har erf yn bisit nimme neffens wettich lânrecht, dat kening Karel harren jown hat, hwant alle oantwongen fâdij oer ûnmounige bern sûnder de tastimming en it taforsjoch fan 'e fâd hawwe de paus en de keizer forbean").

Krekt dy mandéligens fan it goed die it him, dat der gâns fan ôfhong, oft in frou, dy't by it forstjerren fan har man swier wie, in libben of in dea bern to wrâld brocht. Waerd it krite fan 'e lytse ek mar efkes binnen 'e balken heard of, lyk as ús âldfaers seine, wiene *tha wagar biwepen*¹⁾, dan gou it houlik as fruchtber en koe de frou net út it sté krongen wurde. Wiidweidich biskriuwt ús it Skeltarjocht, hoe't de sibben fan wjerskanten, it meast op eigen prefyt bitocht, nei de bigraffenis fan 'e man op 'e oansteande mem taseagen, ja, har op hakken en teannen neigongen: *Dit is riocht: aldeer di man bilyft ende dat wyf hir alles wrmet, dat hio toe dae grewa sidza scel, dat hio ene berthe an her habba, deer hi an <hir> tilet habbe, ende hioes hir allis biwene, soe scel di eerfnama hir dat gued an sete bifella toe riochta deitinghe. Nv is dat riocht deithingh tiaen moenaden. Soe scel hio binna ieer ende binna dei da berthe birecknia; nv scelma hir dat goed an dae hand bifesta mey dae aegae ende mey dae scelta ende mey des koninges orkundum ende mey dae afte tioge. Nv schel hio dat gued anderdia alsoe gued als hioet ontfocht, ief hio dae berthe naet ne bringt. Nv aeghen hir twa wyf toe wariane, fan aera kenne een, dat hio naet eergis ne dwee; aec schelleth hir waria tweer maen, fan aera kenne een, datma hir naet eergis ne dwe. Soe scelleth dae fyf dat gued nottighia al ont <t>hio berthe bireckenat js, dat dio berthe blicande ief libbande oen dae wrald komme; ief hia dan omme dae aet saneth ende dat wyf queth, deerse fan dae eerfnama halum warada, dattet kijnd naet libbende oen dae wrald kome, nv hia der berthe iecht, dat hio deer were, nv sent da twa niaer to bringhen op dae holligum, dat dio berthe libbende oen dae wrald kome; soe aegh hio een ferde an dae goede, dat hir emma berawie ief aet oenriochtes dwee*²⁾ („Dit is rjocht: byhwannear't de man forstjert en it wiif it wol oandoar om by it grêf to sizzen, dat der in bern by har op kommende wei is, dat hja fan him ûntfinzen hat, en dat hja der fêst op rekkenet, dan moat de erfgenamt har it goed tabitrouwe oant de rjochtlike termyn om is. Yn dat gefal is de rjochtlike termyn tsien moanne. Dêrop sil hja binnen jier en dei it jongwiifwêzen wiermeitsje moatte; dan moat har it goed yn bihear oerdroegen wurde yn bywêzen fan de asega en de skelta en de keningstsjûgen en mei wettich biwiis. As hja gjin bern to wrâld bringt, dan moat hja it goed yn 'e selde steat weromjaen as hja it krige hat. Twa froulju, fan beide kanten ien, moatte ûnderwilens op har passe, dat hja gjin forkeards docht; allyksa moatte twa manlju, fan beide kanten ien, op har passe, dat har gjin kwea oandien wurdt. Dy fiif nou sille it fruchtgebrûk fan it goed ha, oant by de berte bliken dien hat, dat it bern libben en wol op 'e wrâld kommen is; byhwannear't hja dan fan dat oangeande yn hokfoar ding ek strideraesje

1) Forlykje: W.J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 's-Gravenhage 1949, § 121, s. 73 en K. Fokkema, De tweede Emsinger codex, 's-Gravenhage 1953, IX, 86, s. 42.

2) Neffens it hs. J, forlykje: M. de Haan Hetteema, Oude Friesche Wetten II, Leeuwarden 1847, § 49, s. 47; W. Steller, Das altwestfriesische Schulzenrecht, Breslau 1926, s. 106 en 108.

hawwe en it wiif, dat fan 'e kant fan 'e erfgenamt op har paste, seit, dat it bern net libben to wrâld kommen is, wylst hja it meiinoar oer it feit fan 'e berte wol iens binne, dan meije de twa (oare froulju) mei mear rjocht op de relikwyen biswarre, dat it bern libben op 'e wrâld kommen is; dan hat hja (*de mem*) it rjocht om it goed ûnbhindere to bisitten, dat gjinien har eat ûntrôvet of hokfoar ûnrjocht ek oandocht").

Bleau yn it Oldamt de frou nei it forstjerren fan man en bern allinne oer, dan mochten de sibben oan beide kanten op it goed tobektaeste, d.w.s. it kaem wer oan de famylje, dy't it jown hie, doe't it houlik oangien waerd. De kêsten fan dy kontrei, dêr't hja ek by in bernjaend boask de mandéligens fan it goed net koene ¹⁾, skreauwen it neikommende foar: *monnat ther en frowe of hira londe inna fiulghe and hiv ther bern tee and ti mon sterue, sterf thet bern, sa left hit vppa then hert and vppa tha moder nout; sa mei se ther winna noder bodel ne caplond, sa sant mase wither mith alsa dene skira and mith alsa dene goud sa se dart kom* ²⁾ („Trout der in frou út har lân wei nei Fivelgoa en kriget hja dêr in bern en rekket de man wei, dan komt it goed fan it bern, as dat stjert, wer by it erf oan heite kant en net oan 'e mem; dan kin hja dêr nòch replik goed nòch koft lân fan meikrije; dan wurdt hja weromstjûrd mei sokke rêdding en sok guod as (hja hie, doe't) hja dêrhinne kaem").

Woe in man it in frou ûntstride, dat er de oansetter fan har ûnberne frucht wie, dan koe er fan alle forplichtings mei eedswarring ûntkomme; joech er lykwols ta, dat er mienskip mei har hawn hie, dan moast er noed stean fan it bern - de mem wurdt fansels net oer praet -, forlykje it Rudolfsboek: *hwer en man ende en frowa dwaeth toe gadere cleppa, jef dio frouwe spreect, dat hio se mit ene kijnde, ief di man bisect dis manda, soe ontgunge hi mit sijnre sexta hand; of hi iecht dis manda, soe wite dio frowe dae stonde mit here sexta hand ende di man nime dat kijnt allenna, hwant hijt selua alsoe meende* ³⁾ („As in man en in frou elkoar omearmje, byhwannear't de frou dan seit, dat hja swier fan him is, dan mei de man, as er de mienskip leagen hjit, mei fiif eedhelfers syn ûnskuld biswarre; jowt er de mienskip ta, dan mei de frou mei fiif eedhelfers de tiid biswarre en de man moat allinne it bern nei him nimme, hwant hy woe it sels sa ha" ⁴⁾)).

De frou dy't swier wie en it frommes dat de saken hie waerden by âlds noch wer bisûnder tsjin oantaesting of geweld biskerme. M. Weber ornearret, dat sa'n ynsetting neat mei minsklikens út to stean hat, mar dat wol ús net rjocht oan, as wy sjogge, hoe't bygelyks yn 'e Iemsgoaër boarnen de boeten yn 'e folgjende trije gefallen sà oprinne: *Thi basefeng buta clathem thre scillingar, binna clathem nioghen scillingar; is hit enre frouua eden ther mit berne se ieftha enre frouua*

1) Sjoch: E.M. Meyers, Het Friese en het Drentse erfrecht en huwelijksgoederenrecht, Akademie-dagen II, Amsterdam 1949, s. 51.

2) M. de Haan Hetteema, Het Fivelingoër en Oldampster landregt, Dockum 1841, s. 150.

3) M. de Haan Hetteema, Oude Friesche Wetten II, Leeuwarden 1847, s. 176 of: H.S.E. Bos-v.d. Heide, Het Rudolfsboek, Assen 1937, s. 126.

4) Forlykje ek: I. Telting, Schets van het oud-Friesche privaatrecht, Themis, Rechtskundig tijdschrift, 4de stuk, 1871, s. 6 en 7.

ther ina hire stilnese se en merc ¹⁾ („It ûnearber oantaesten fan in frommes bûten de klean: trije skellingen; ûnder 'e klean: njoggen skellingen; is it in frou dy't swier is oandien of in frou dy't de regels hat: ien mark"). Om't wy oannimme meije, dat de mark doe yn Iemsgoa tolve skellingen gou ²⁾, wie de forhâlding fan 'e jildboeten foar de niisneamde forgripen 3 : 9 : 12 of 1 : 3 : 4. It Hunsingoaër rjocht ûnderskaette by dyselde ûnsedigens twa gefallen en stelde dêr boeten foar fêst, dy't har forhâlde as 2:3, forlykje: *There frowa en basefeng eden bi fiftene merkum ieftha bi fiftene ethum. Ist enre frowa den ther mith berne se ieftha enre femna thrimene diura bethe a bote and a riuchte* ³⁾ ("Dy't in frou ûnearber oantaest, moat in boete fan 15 mark bitelje of mei 14 eedhelpers syn ûnskuld biswarre. Is it in frou dy't swier is of in jongfaem oandien, dan is sawol de boete as it tal ûnskuldseden oardelkear sa heech").

It deadzjen fan in frou, dy't in bern krije moast, waerd yn alle âldfryske boarnen foar in swiere misdied oanmurken, dêr't de bidriuwer neffens it Leechdútske Ommelanner lânrijocht it trijedûbelde werjild foar skuldich wie ⁴⁾. Yn 'e Riustringer, de earste Iemsgoaër en de Westerlauwerske tekst fan it 23ste algemiene Lânrijocht stiet dêrfoaroer biskreaun, dat deaslach yn sa'n gefal mei in sawnfâldich werjild útsoend wurde moast, forlykje de lêzing fan R₁: *Ac ief hiu sterue, sa hachma hia and tha berthe mith siugun ieldon to ieldande* ⁵⁾ ("Mar as hja (*de frou, dy't swier is, troch tamtaesjes*) forstjert, dan moat der foar har en de ûnberne frucht in sawndûbeld werjild bitelle wurde").

Rekke allinne de frucht troch moedwillige forwouning dea, dan waerd de dieder in werjild oplein, dat oproun mei it tal moannen dat de frou hinne wie. Bûtendat moast er in biskate boete foar de bisearing en mishanneling fan 'e frou bitelje. Oer de groei fan 'e frucht yn 'e njoggen moanne fan 'e dracht bifetsje it earste ⁶⁾ en it trêdde ⁷⁾ Iemsgoaër hânskrift in stik, dat neffens dy teksten sels fan Augustinus oernommen wêze soe. It is al bisûnder, dat de ynhâld net yn sok in wiidweidige foarm yn 'e wurken fan dy tsjerkfader foun wurdt. Lyk as faker yn 'e midsieuwen hawwe hja de frije en útwreide omarbeiding dus ek mar oan 'e forneamde learaer fan 'e âldkristlike tsjerke taskreaun. Hwat nou de birekkening fan it werjild fan 'e ûnberne oanbilanget, dêr kin men op ûnderskate plakken ⁸⁾ yn ús âldfryske wetten eat oer lêze. Wy helje út it trêdde Iems-

1) K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen. Berlin 1840, s. 224, 18-22 of: P. Sipma, De eerste Emsinger codex, 's-Gravenhage 1943, VII, 99-101, s. 84.

2) Sjoch R. His, Das Strafrecht der Friesen im Mittelalter, Leipzig 1901, s. 19.

3) K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s. 332, 16-19 of: J. Hoekstra, De eerste en de tweede Hunsinger codex, 's-Gravenhage 1950, XV, 36-37, s. 143.

4) K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s. 322, § 12 of: K. Fokkema, De tweede Emsinger codex, 's-Gravenhage 1953, XI, 13, s. 57.

5) K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s. 77, 4-7.

6) P. Sipma, De eerste Emsinger codex, 's-Gravenhage 1943, V, 19, s. 73 = K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s. 240, § 33.

7) K. Fokkema, De derde Emsinger codex, 's-Gravenhage 1959, I, 199, s. 30 = K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s. 240, § 47.

8) W.J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 's-Gravenhage 1949, § 209, s. 119 en 120 = K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s. 179, 1-17; J. Hoekstra, De eerste en de tweede Hunsinger codex, 's-Gravenhage 1950, VII, 142-149, s. 65 e.f. = K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s. 336, 12-27; M. de Haan Hetteema, Het Fivelgoër en Oldampster landregt, Dockum 1841, s. 102, § 32.

goaër hânskrift dit oan: *Hversa en frouwe clagath, thet hiu hire frucht wrleren hebbe fon enre kase, sa send tha twene erste monath to nene ield seth. Men hiu schel hebbe to bote en hageste merc. Tha leiter twene ayder fiftene scillingar. Thi fifte anda thi sexta monath ayder en half liff. Anda tha thrim elk en ful ield. Anda hirfor alrac monath to bote en hageste merc. Anda alrac to biwerien mitha prester anda mith tuam wiwem hu hit anda ther berd esken se. Anda thiu keme thiu skel sken weisa tria etmelde efter ther kase* ¹⁾ („As in frou oanklachte docht, dat har de frucht troch fjochterij ôfgien is, dan is (*de dieder*) foar de earste twa moanne gjin werjild skuldich, mar har komt as boete in `heechste' mark ta. Yn elts fan 'e twa folgjende (moannen) fyftjin skellingen. Yn 'e fyfte en de sechste moanne allebeide in heal werjild. Yn elts fan 'e (lêste) trije (moannen) in fol werjild. En oan har foar eltse moanne in `heechste' mark as boete. En mei de prester en mei twa froulju moat it allegearre wiermakke wurde, hoe't it by de berte om en ta gien is. En (binnen) trije dagen nei de fjochterij moat der oanklachte dien wêze").

Ta bislút fan dit part wolle wy noch it gefal fan Aut. 78 op 't aljemint bringe, dêr't in mem it houliksbêd skeind en bûten witten fan har man dy syn skaei to skande makke hat. Yn oar forbân waerd der al op wiisd, hoe't it Seendrjocht de bidragen man karút joech út forskate straffen foar syn oerhuorrich wiif, mar ek hoe't dy boarne genede foar rjocht jilde litte woe. Yn Aut. 78 leit it lân der lykwols oars hinne: de frou is net op de died bitrape, har troubrek bliuwt forhoalen en as hja nei de sûnde birou kriget en foar de prester bychte hat, mei hja har misset foar de man stilhâlde. Wy moatte goed bitinke, dat sa'n foarskrift nearne oars foarkomt as yn 'e Autentica-samling, dat eigenaerdige gearmjuksel fan Romeinsk en tsjerklik rjocht en geastlike stikken fan frjemd komôf. Moai wis sil de oanbilangjende kêst út 'e bychtboeken wei yn 'e rjochtsskriften bilânne wêze. De âldfryske tekst is sjesa: *Hwerso en frowe en kynt went onder hyar afta manne, byryou<s>gath hioth sere, soe schelma <se> onbinda van der sonde ende hera dat to redane, dat hioth da manne ner da afta kynden ner da onafte kynderen <zidze>, het ne ze dattet onafte kynt alzo riucht zee, so fyr so hij dat wyste, dat hij dat gued naet ontfege, so moste hioth hem zidza; nal hi des guedis nat lia, zo schel hio hem hemelic tofaen of her ayna guede* ²⁾, hwat oerset sizze wol : “As in frou in bern kriget, dat net fan har wettige man is, dan moat hja, byhwannear't hja der oprjocht birou fan hat, (*yn 'e bycht*) fan 'e sûnde bifrijd wurde en dan moat har oanret wurde, it net tsjin har man noch tsjin har wettige bern noch tsjin har ûnechte bern to sizzen, bihalven as it ûnechte bern sa rjochtskepen is, dat it, as it der witten fan hie, it goed net oannimme soe, dan soe hja it tsjin him sizze meije; wol it gjin ôfstân fan it goed dwaen, dan moat hja him tomûk fan har eigen goed takomme litte". Lyk as oan it hjirboppe biskreaune kleare bliken docht, giet it dêr yn wêzen om it erfskip fan in ûnecht bern, dat in troude frou yn oerhoer woun hie. Der is fierders praet fan it eigen goed fan 'e frou, dêr't hja it ûnechte bern in part fan taskikke koe, mar it mocht gjin wurd hawwe, hwant oars soe hja mei har sibben yn tsjok waer reitsje. In bulte hie de frou doe net oer bern en goed to kedizen, dat is dúdlikernôch.

1) K. Fokkema, De derde Emsinger codex, 1959, I, 193-197, s. 30 = K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s. 242, § 48.

2) J. Brouwer, Thet Autentica riocht, Assen 1941, s. 64 (hs. Aysma).

Op 'en moaisten komme har weardichheit en selsfielen noch út yn it bislút fan 'e eale, frije frou út it Riustringer hânskrift fan 1327, dy't nei de dea fan har ûnfrije man fan alle oanspraken op dy syn goed ôfsjocht en dêrmei harsels en har bern frijmakket ¹⁾). Wie har oare helte der by weifallen, dan waerd it der foar de midsieuske frou ornaris net better op, om't hja noch helte faeijer stie

d) as *widdou*.

Laboulaye lit de noedlikens fan 'e widdousteat klear útkomme, as er dizze wurden delskriuwet: „La mort, en changeant brusquement cet état de choses, frappe à la fois la veuve dans ses affections et dans sa fortune" ²⁾). Krekt lyk as yn it Alde Testamint waerden widdouwen en wezen tsjin geweld en forhûddûkjen bisûnder biskerme. De 17 Kêsten, de âldste rjochtsboarne yn ús eigen tael, rekkenen har ûnder de *personae miserabiles*, dêr't de oantaesting swierder fan bistraft waerd: *frethe alle widem and wesum and alle vnierege bernum and alle warlasa liudem, palmerum and runfarum* (lês : *rumfarum*) *and alle riuchte pilgrimum and alle riuchte karefestrum, helgena sendebodum bi tian liudmerkum* („In fredegebod sil der jilde foar alle widdouwen en wezen en alle ûnmounige bern en alle warleaze lju, palmdragers (= *pylgers nei it Hillige Lân*) en Romegongers en alle rjochtlike pilgrims, en alle boetlingen, hwa't fan rjochts wegen oplein is om 40 dagen to fêstjen, en seinboaden fan 'e tsjerke, by straffe fan tsien folksmark").

Lyk as wy boppe oan in oanhael út it Rudolfsboek ³⁾ al sjoen hawwe, kaem nei de dea fan 'e man de fâdij oer de widdou en de ûnmounige bern oan 'e âldste broer fan 'e man syn kant (of dy syn soan); hie hjasels in mounige soan, dan waerd dy fâd oer syn allinnesteande mem; by wertrouwen hie har twadde man oer har to kedizen. Oer de regeling fan 'e fâdij giet ek de 8ste kêst fan it Skeltarjocht, dêr't yn sein wurdt: *Dit is riocht, dat nemma dine mond ne aegh oen der wyda, hine weer hir sen, ief hij ierich sie, iefta dy selle, deer dae aftingha dan aech* ⁴⁾, d.w.s. „Dit is rjocht, dat gjinien oars de fâdij oer de widdou ha moat as har soan, byhwanear't er mounich is, of dyjinge, dy't dan it rjocht hat om har út to hylkjen" ⁵⁾. Dat strykt dus mei it algemiene bigjinsel, dat foar it fâdwêzen gou.

De sibben fan 'e man woene de oantroude frou dy't oerbleau wol kwyt, as hja net sa lokkich wie om mem to wêzen of to wurden. Die it in healjier nei har man syn dea bliken, dat hja net yn 'e kream moast, dan easken neffens Aut. 29 de sibben forgoeding foar har ûnderhâld en gongen ta eindieling fan it goed oer, forlykje: *Hweerso een frow eenre berthe bijweent, als dij man sterfft, haetso hijo wrda sex monaden sit, ne haet hijo neen berthe, so aegh hijo kostfellinge to dwaen ende her jowa to ontfaen* ⁶⁾ („As in frou by it forstjerren fan har man mient, dat

1) W.J. Buma, Het tweede Rüstringer handschrift, 's-Gravenhage 1954, II 8b, s. 59.

2) E. Laboulaye, Recherches sur la condition civile et politique des femmes depuis les Romains jusqu'à nos jours, Paris 1843, s. 144.

3) H.S.E. Bos-v.d. Heide, Het Rudolfsboek, Assen 1937, s. 105 e.f. of P. Gerbenzon e.o., Rudolfsboekmateriael, Estrik XXXII, Grins 1961, s. 114 en 116.

4) M. de Haan Hetteema, Oude Friesche Wetten II Leeuwarden 1847, s. 32, § 8 of W. Steller, Das altwestfriesische Schulzenrecht, Breslau 1926, s. 60.

5) Sjoch foar dy forklearring fan *afting(h)e*: W.L. van Helten, Zur Lexicologie des Altwestfriesischen, Amsterdam 1896, s. 26.

6) J. Brouwer, Thet Autentica riocht, Assen 1941, s. 48 (hs. Roorda).

hja in bern krije moat, dan moat hja, byhwannear't hja net swier is, oer de tiid dat hja dêr langer as seis moanne húsmannet forgoeding foar har ûnderhâld jaen en sil hja har jeften ûntfange"). Dy 'jeften' sil wol datjinge mei bidoeld wêze, hwat de man har tamakke hie. Dat moast dus mei har ynbring oan har útkeard wurde. Ek yn it Brokmerbrief is optekene, dat de frou, dy't de húshâlding nei de dea fan har man net opbriek, in part fan har eigen goed foar rak en dak ôfstean moast: *Hwersar en wif fon tha grewe ingenth, sa skel hiu inlidsza thene fiarda penning al hiris godis buta lawen; ferth hiu fon tha greve vta weren, sane mey se mith nene thinge withecuma*¹⁾, d.i. "As in frou fan it grêf (fan har man) nei hûs weromgiet, dan moat hja it fjirdepart fan al har goed bûten it erfskip (fan har man) ôfstean; makket hja nei de bigraffenis in ein oan 'e mienskip fan goed, dan kin hja nearne mear oanspraek op meitsje".

De widdou, dy't mei har bern út hûs en hûf fan har deasleine man weiteach, krige har breidsjefte werom, mar alderearst moast, sa't it Brokmerlanner rjocht seit, fan it hiele bisit it werjild fan har man ôfhâlden wurde. Bleau der dan neat mear foar de frou oer, dan moast hja it bilije: *Ief hir enre wiue hire mon werthe sleyn and hiu hebbe kindar teyn and fare inna enne otherne livdgarda, sa vtiema hire tha fletiewa buta ielde, iefther is; nister naut, sa hebbe hiu thene skatha*²⁾, hwat sizze wol: "As hjir in frou har man deaslein wurdt en hja bern woun hat en hja dan nei in oare mienskip tsjocht, dan moat har de breidsjefte sûnder it werjild weromjown wurde, as der (noch hwat) is; is der neat (mear), dan is de skea harres".

By in bernjaend boask hâldde de widdou it bihear oer en it fruchtgebrûk fan 'e berneparten, alteast yn 'e lettere midsieuwen. Yn biskate gefallen lykwols forlear de frou har rjocht om it goed to bihearen, lyk as bliken docht oan it ûndersteande foarskrift út 'e Autentica-samling oangeande de widdou, dy't der gjin bien yn sjocht om mei de fijân fan har earste man to trouwen: *Hwerso en frouwe dis arre mannis ieftha thera kyndera fijnd nympt, so hath hio da bihodinghe van da gueden vrlernn*³⁾ („Hwannear't in frou mei de fijân fan har earste man of fan 'e bern in houlik oangiet, dan rekket hja it bihear oer it goed kwyt").

By wertrouwen moast de widdou rekkenskip fan har bihear jaen en dan koe it barre, dat mem en bern foarinoar oer kamen to stean. Hiene de bern in skalk each op har en joegen dy har nei, dat hja jild opstutsen of guod binefterhâlden hie, dan koe hja neffens it rjocht fan 'e Brokmerlanners dy oantiging mei in *fia*-eed ôfwize: *Hwersar en wide monnath and hire bren* (lê: *bern*) *bitigie hire dernfias, sa vndvnghe hius mitha fiaethe*⁴⁾, wylst de Iemsgoaërs yn sa'n gefal bûtendat noch easken, dat hja foar it swarren fan in eed mei sawn eedhelpers foar de relikwyen komme soe: *Hwersar en widue monnat and hire bern bitigie hire dernfias, sa vngunghe hius mitha fiaethe and mith achta withethum*⁵⁾ (“Hwannear't in widdou trout en har bern har biskuldigje, dat hja jild of guod fortsjus-

1) W.J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 's-Gravenhage 1949, s. 67, § 109.

2) W.J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, s. 71, § 113.

3) J. Brouwer, Thet Autentica riocht, Assen 1941, s. 43 (hs. Roorda).

4) W.J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, § 102, s. 64 = K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, Berlin 1840, s. 165.

5) K. Fokkema, De tweede Emsinger codex, 's-Gravenhage 1953, IX, 15, s. 41 = K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, § 13, s. 197.

termoanne hat, dan moat hja mei in *fia*-eed en mei acht eden op de relikwyen har ûnskuld biswarre"). Under in *fia*-eed of boeled moatte wy in eed oangeande replik goed forstean, dy't û.o. in widdou, as hja der op oansjoen waerd dat hja tomûk eat weinommen hie, by de eindieling op 'e drompel fan har hûs dwaen moast, hwerby't hja alle ûnk en wé oer harsels ynrôp, byhwannear't hja net de wierheit sprekke soe ¹⁾). Klagen oare sibben as de bern har oan, dat hja har trouwe hannen net hâlde kinnen hie, dan moasten jildsommen, sa't it Brokmerbrief seit, mei in kampslach, in godsoardiel dus, ynfoardere wurde ²⁾). Gong it skeel oer tilber goed en wie it buorkundich, dat dat bisit net oan 'e widdou tahearde, dan moast de rjochter der foar soargje, dat it oan 'e rjochtlke eigener kaem ³⁾).

Om't der foar widdouwen gâns gefaren wankten, wie it breanedich, dat hja by de wet biskerme waerden en sa earne, dan hat de Tsjerke dêr troch it forsêftsjen fan 'e seden ta seine west.

By einsluten wolle wy noch yngean op de frage, hokfoar biskermjende wetten yn it âlde Fryslân gouwen hawwe

III. foar eltse frou, sûnder it forbân mei de sibben dêrby acht to slaen.

Tige algemien stiet yn 'e Iemsgoer hânskriften biskreaun, dat *a)* it werjild fan 'e frou acht mark bidraecht [*Enra frouwa wergeld achtha merck* ⁴⁾] en *b)* dat foar alles, hwat in frou oandien wurdt, sawol de boete as it tal ûnskuldseden (*by ûntstriding*) oardelkear sa heech wêze sil [*Alle thetma frouwen deth al ist thrimen furthera a bote and a riuchte* ⁵⁾].

It is net dwaenlik en jow yn dit bistek in folslein oersjoch oer alle kêsten, dêr't de iene of oare oantaesting of forwouning fan 'e frou yn to praet komt. It soe nammers ek bliken dwaen, dat, al binne de opleine straffen en boeten lang net altiten gelyk, yn ús boarnen dochs gauris deselde forgripen neamd wurde. Wy folsteane dêrom mei in kar út de fynplakken en bigjinne mei de slimste earrôf, *thet alra hageste*, lyk as it Brokmerbrief mei in forhoaljende útdrukking seit, to sizzen it skeinen fan in frommes: *kemph hiu thet alra hageste, sa skel hiu thet biweria mith fivwer an tvintich ethum and sa skelma hia ielda mith ene szermonis ielde and liuden (h)alf alsa stor and thet hus thera liuda and tha redieuen ene merc* ⁶⁾ ("Docht hja oanklachte fan it alderslimste (= *de forkrêfting*), dan moat hja dat mei 24 eden biwiizgje en dan moat har it werjild fan in man bitelle wurde en oan it folk heal sa folle en it hûs (*fan 'e dieder*) (moat fan) it folk (forrinnewearre wurde) en de rjochters (komt) ien mark (ta)"). Noch swierder wol it Autentica-rjocht de bidriuwer straffe: *Hwaso en ioncfrouwe on-*

1) Sjoch fierders: K. Fokkema, *De Fia-eed*, It Beaken XII, 1950, s. 69-82.

2) W.J. Buma, *Die Brokmer Rechtshandschriften*, 's-Gravenhage 1949, § 102, s. 64 = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, Berlin 1840, s. 165.

3) W.J. Buma, *Die Brokmer Rechtshandschriften*, § 102, s. 64 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, s. 165; K. Fokkema, *De tweede Emsinger codex*, 1953, IX, 15, s. 41 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, § 13, s. 197.

4) K. Fokkema, *De tweede Emsinger codex*, III, 205, s. 31 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, § 28, s. 236.

5) K. Fokkema, *De tweede Emsinger codex*, III, 203, s. 31 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, § 28, s. 234.

6) W.J. Buma, *Die Brokmer Rechtshandschriften*, § 106, s. 65.

wilmis bislept, soe is dat swerth des mannis ordel ¹⁾ („Hwa't in jongfaem tsjin har sin bisliept, dy moat mei it swurd ûnthalze wurde"). Om't de deastraf doe meastentiids mei jild ôfkoft wurde koe, hat it net folle eigenskip, dat der yn dat gefal wierliken oer hals en kiel rjochte waerd. Yn 'e âldere rjochtsboarnen fornimme wy dêr alteast neat fan. Sa ornearret it 18de fan 'e 24 Lânrijochten: *Sa huasa net fomna iefta wif, sa vriede hi se tuede and twelef mere tha liudem te fretha, ief hi sceldech se; ac ief hi biseke, sa age hine to sikeriane mith achta monnem and withem and ther efter ach hiu hine laes to letane vmbe tha claghe* ²⁾ („Hwa't in jongfaem of in troude frou skeint, dy moat har twa trêdden fan har werjild bitelje en tolve mark oan it folk as fredejild, as er skuldich is, as er it lykwols leagen hjit, dan moat er mei acht eedhelpers syn ûnskuld op 'e relikwyen biswarre en neitiid mei hja him net mear mei it rjocht oansprekke fanwegen dy oanklachte").

It bisykjen om in frommes to ûntearjen waerd de oantaester allyksa swier oanrekkene. De Algemiene Boetetaksen krieme koartst, as hja dat oangeande foarskriuwe: *welma hia neda and hiu se biwere, sa is hire bote achtenda half merk* ³⁾ of mei de wurden fan 'e Latynske lêzing: *Si quis eam uoluerit opprimere et ipsa se defenderit tunc est emenda vij marce et dimidia* ⁴⁾ („Wol immen har skeine en docht hja forwar, dan komt har in boete fan 7¹/₂ mark ta"). Mear bisûnderheden wurde wy gewaer út § 106 fan it Brokmerbrief: *Hwersama nimth ene frouwa mith wald and mith vnwilla and breit hia invr dura and invr dreppel and hiu thet birhope and tha rediewa hia mith dome withe driwe, sa skelma hire resza en tuede szeremonnes ield and tha liudem half alsa stor and tha rediem tuene skillengar* ⁵⁾ („Hwannear't immen in frou mei gewelt en tsjin har sin beetpakt en har ta de doar yn en oer de drompel sleept en hja it op in moartsjen set en de rjochters har út krêft fan har fûnis weromhelje, dan moat er har twa trêdden fan it werjild fan in man bitelje en oan it folk heal sa folle en oan 'e rjochters twa skellingen"). It forset fan 'e frou, dat útkomt yn 'e wurden *mith vnwilla* (B_{1,2}), *and hiu se biwere* (E₁), *onwilmis* (Aut.) wie biskiedend foar de boetskuldigens.

De grins tusken forkrêfting (*nêdmund*) en frouljusrôf (*nêdkest*) wurdt net oeral like dúdlik oanjown. Op de lêste slacht alderearst de kêst oan 'e ein fan it Brokmerbrief neffens de oerlevering fan B₂, dêr't wy lêze, dat as forskate manlju mei it fuortfieren fan in frommes anneks west hiene, mar ien fan harren as de wurkmaster oanbrocht wurde mocht: *Hwersar sketh en nedkest and thet due fule monna, sane motmar naut ma sa enne hauding makia* ⁶⁾ („As der in frou rôve wurdt en dat forskate manlju dogge, dan mei der net mear as ien as de wurk-

1) J. Brouwer, *Thet Autentica riocht*, Assen 1941, s. 41 (hs. Aysma).

2) P. Sipma, *De eerste Emsinger codex*, 's-Gravenhage 1943, IV, 18, s. 68 = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, Berlin 1840, s. 68.

3) P. Sipma, *De eerste Emsinger codex*, VI, 103, s. 79 = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, s. 95, 5-6.

4) J. Hoekstra, *De eerste en de tweede Hunsinger codex*, 's-Gravenhage 1950, V, 92, s. 122 = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, s. 94, 5-7.

5) W.J. Buma, *Die Brokmer Rechtshandschriften*, 's-Gravenhage 1949, § 106, s. 66 B₂ = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, § 106, s. 166.

6) W.J. Buma, *Die Brokmer Rechtshandschriften*, § 220b, s. 130 = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, § 220, s. 181.

master dêrfan oanwiisd wurde"). Fansels hâldt dat net yn, dat de hantlangers net yn 'e boete slein waerden.

Stie de skuld fan 'e oanklage persoan net fêst, dan moast neffens Brokmerlanner en Iemsgoaër rjocht troch in kampslach útmakke wurde, oft er it net as al dien hie, bihalven as er to earm wie om in kampfjochter to winnen. Yn dat gefal moast de wierheit troch de tsjettelproef iepenbiere wurde. Hie de frou, hwa't immen to nei west hawwe soe, gjin jild om in kampfjochter to biteljen, dan koe de biskuldige troch eedswarring fan 'e oanklachte ûntkomme, forlykje: *alle nedkesta skelma mith compe bisla, hit ne se thet hi alsa blat se, thet hi kempa nautne muge and nen holda tefara him stonda nelle, sa skel hi vnga to tha szetele. Is hiv alsa blat, thet hiu kempa nautne muge and hire nen holda tefara stonda nelle, sa lede hi sex men of sine kenne and efter suere hi mith fivwer and tvintich ethum, thet hi elle siker se*¹⁾ („Alle oanklachten oangeande rôf fan in frommes moatte troch kampslach birjochte wurde, of it moast wêze, dat er (*de biskuldige*) sa earm is, dat er net in kampfjochter winne kin en gjin bloedfreon foar him opkomme wol, dan moat er de tsjettelproef oangean. Is hja sa earm, dat hja net in kampfjochter winne kin en gjin bloedfreon foar har opkomme wol, dan moat er seis man fan syn slachte foarbringe en dêrnei moat er mei 24 eden swarre, dat er alhiel gjin skuld hat"). Op it tal ûnskuldseden nei is dat foarskrift gelyk oan ien út E₂²⁾.

Sawol it rôvjen as it skeinen fan in frommes bihannelje de 21ste kêst fan it Skeltarjocht³⁾, de 2de útsûndering op de 17de Algemeine Kêst⁴⁾, de 9de fan 'e Riustringer kêsten⁵⁾ en in foarskrift út it lêste part fan R₂⁶⁾. It nijsgjirrige is, dat op dy plakken in âldere wize fan birjochtsjen biskreaun of oantsjut wurdt, dy't yn it Aldfrysk *stefgong* hiet. It wiidweidichst ljochtet it Skeltarjocht ús dêr oer yn. Nei't de frou troch it folk ûnder lieding fan 'e frana en yn bywêzen fan 'e asega út it hûs fan 'e rôver helle wie, waerd trije dagen letter in rjochtsgearkomste hâlden. Yn dy gearsit stiek de frana twa stêven yn 'e groun: by de iene moasten de sibben fan 'e frou stean, by de oare stie de man, dy't de frou to nei west hie. Oan 'e frou waerd nou de kar litten: gong hja nei de man ta, dy't har fuortfierd en ûntearre hie, dan waerd er net straft, mar wol wie er hâlden om mei har to trouwen. Gong hja nei har sibben ta, dan bitsjutte soks, dat de man yn swiere boeten foel, wylst bûtendat syn hûs lyk mei de groun makke waerd. De folsleine tekst neffens de lêzing fan it hânskrift Unia is sjesa: *so whersoma en wif an nede nimth and ma hit tha frana clagath, so is hit riucht, that ma hire folgia scel ti tha fordele, ther hiu inne is, mith tha asega; ande thi frana scel hire fregia, hu hiu alder come, hoder willem so unwillem; so hwoder so hiu spreckt, so scel hiu that (lês: thach) an thes frana were tria nachta sitta thor tha ned, therma ther clagede. Thes tredda deis so ach hia thi frana an <thene> warf ti*

1) W.J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 's-Gravenhage 1949, § 105, s. 65.

2) K. Fokkema, De tweede Emsinger codex, 's-Gravenhage 1953, IX, 17, s. 41 = K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, Berlin 1840, § 15, s. 198.

3) W. Steller, Das altwestfriesische Schulzenrecht, Breslau 1926, s. 72 e.f.

4) K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s.32, 2de kolom (hs. H.).

5) K. v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen, s. 116, 17-21.

6) W.J. Buma, Het tweede Rüstringer handschrift, 's-Gravenhage 1954, VII, 4a, s. 66 = Fries. Rq., § 51, s. 542.

brengane and tvene stewan to settane hire willa ti bariane: etta othera stewe stande hire megan, etta othera hire man; geith hiu ti tha manne, hiu brukes wel thor thet hiu nautes wald ni ach ni were hira lithena, thera ach hiu tha wald; geith hiu ti tha megum, so scel thi man hia tuigelde gelda and hi scel breke and brand thelda and achtich ponda gewa herem and liudem ande thera sexa allerlik, gefse therin bitiugath wordath, brand and breke thelda and mith enre haudlesne beta. So hwam soma thes ekes bitigath, thet hi ther mede an fulleste were, so schel <hi> mith tuam pundum <beta> jefta sexasum unswora ¹⁾ („As der in frou rôve en skeind is en dêr oanklachte fan dien wurdt by de frana, dan is dat rjocht, dat hja (= *de gealju*) mei de asega efter har oangean moatte nei de foarhuzing, dêr't hja yn is; en de frana moat har freegje, hoe't hja dêr kommen is, òf frijwillich, òf mei twang; hwat hja ek seit, hja moat dochs trije dagen yn it biwâld fan 'e frana bliuwe fanwegen it gewelt, dêr't oanklachte fan dien is. De trêdde deis moat de frana har yn 'e rjochtsgearkomste bringe en twa stêven oprjochtsje, dat hja sjen litte kin, hwat hja fierders wol; by de iene moatte har sibben stean, by de oare „har" man; giet hja nei de man ta, dan mei hja mienskip mei him hawwe nei har sin, om't hja nearne macht oer hat as oer har eigen lea, dêr hat hja de macht oer; giet hja nei har sibben ta, dan moat de man it dûbelde werjild foar har bitelje en hy moat it ôfbrekken en forbaernen fan syn hûs forneare en tachtich poun oan 'e hearen en it folk jaen; en elts fan 'e seis neiste sibben moat, as er mei skuldich bifoun wurdt, it ôfbrekken en forbaernen fan syn hûs forneare en it losjild foar syn holle ta boete jaen. Hwa't oars derfan biskuldige wurdt, dat er dêr anneks mei west hat, dy moat in boete fan twa poun bitelje of mei fiif eedhelpers syn ûnskuld biswarre"). Lyk as S. Kalifa ús yn ien fan syn rjochtskundige stúdzjes dúdlik makke hat, is de stêfgong yn 'e âldfryske wetten in oerbliuwsel út in âlder Germaensk tiidrek. As biwiis bringt dy ûndersiker by, dat itselde brûkme yn Kastyljaenske boarnen foun wurdt ²⁾. De ûnteare frou hie neffens it Skeltarjocht it fûnis yn eigen hân en har forjowing, sa skriuwt Kalifa, twong de forkrêfter ta in houlik ³⁾. Him tinkt, sok in foarrjocht fan 'e frou strykt net mei de rjochtsposysje, dy't hja yn 'e Germaenske lannen nei de oergong ta it kristendom hie, mar àl mei de tinkbylden oer de froulju yn 'e heidenske tiid.

- Ta de minder slimme forgripen, dy't de frou oan har eare komme, rekkenje de âldfryske skriften it ôfskuorren fan mûtse of mulbân en it tosnijen fan 'e klean. Sokke dieden binne *fulsconlik and naut skathelic* (folskandlik en net skealik), lyk as it Brokmerbrief earne opmerkt (sj. ûnder). Ut 'e boetetaksen helje wy de ûndersteande foarskriften as foarbylden oan:

a) *there wiue strewene fivwer skillingar, thet thet her of tha hocka se ⁴⁾* („Wurdt de faelje fan in frou dellutsen, dat it hier ta de kape út is, (dan is de boete) 4 skellingen") ;

b) *hwasa kerft of there wiue hire hokka, sa istet fulsconlik and nis naut skathe-*

1) Neffens it hs.: forlykje ek W. Steller, *Das altwestfriesische Schulzenrecht*, Breslau 1926, s. 72.

2) S. Kalifa, *Pré-droit et procédures dans la Frise du moyen age*, Estrik IX, Grins 1955, s. 62.

3) S. Kalifa, o.w., s. 27.

4) W.J. Buma, *Die Brokmer Rechtshandschriften*, 's-Gravenhage 1949, § 208, s. 117 (B₁).

*lic, sa reszema hire te bote en fiardandel hires eynis ieldes*¹⁾ („As immen in frou de kape ôfsnijt, dan is dat folskandlik mar net skealik. Yn dat gefal moat har it fjirdepart fan har eigen werjild ta boete jown wurde");

c) *Enre frouua hire hneze streued: en schilling*²⁾ („Wurdt in frou de mûtse nei ûnderen lutsen, (dan is de boete) 1 skelling");

d) *Enre frowa hire hneze of estrizen fiardahalf scilling*³⁾ („Wurdt in frou de mûtse ôfskuord, (dan is de boete) 3¹/₂ skelling");

e) *Enre frowa hera slinga ieuua hire hneze of ecuruuen eluue scillingar*⁴⁾ („Wurdt in frou de kielbân of de mûtse ôfsnien, (dan is de boete) 11 skellingen");

f) *ief hir en frouue vr enne benc euurpen wert, thet hiu binitha gerdel blike and hit tha liude urse: fiften scillingar*⁵⁾ („As in frou op in bank smiten wurdt, dat hja ûnder de mulbân bleat to lizzen komt en de lju it sjogge, (dan is de boete) 15 skellingen");

g) *Enre frouua hire thriu clather truchsnithen, thet hiu truchskinande se, thet uterste clath enandtzwintich penningha, thet inre fiower schillingar, thet hemethe soghen scillingher*⁶⁾ („Wurde in frou de trije stikken klean trochsniien, dat der by har hwat bleat komt, (dan is de boete foar) it bûtenste kleeid 21 penjen, (foar) it middelste 4 skellingen, (foar) it himd 7 skellingen").

- Ungelike folle slimmer binne de forwouningen, hwerby't binammen de earen, de boarsten en de skamte fan in frou to lijen hawwe fan wrede oanfallers, forlykje:

1a) *wiues are uteriwen tian enza end achta penningar ieftha fiwer ethar*⁷⁾ („Wurdt in frou in ear ynskuord, dan is de boete tsien einzen en acht penjen of (*by ûntstriding*) fjouwer ûnskuldseden").

b) *Enre frouwa hir are vteriwen alwena skillingar*⁸⁾ („In frou in ear ynskuord : 11 skellingen").

2a) *Enre frowa hire warte of tha briaste snithin: alwene skillingar*⁹⁾ („In frou de tit fan it boarst snien: 11 skellingen").

b) *en briast al of: en thrimen lif*¹⁰⁾ („Is ien boarst der alhiel ôf, (dan is de boete) 1/3 werjild").

c) *There frowa briast ofesnithen alsa diure; <t>ha tua en tuede lif*¹¹⁾ („Is de frou in boarst ôfsnien, (dan is de boete) like heech (t.w. 1/3 werjild); alle beide der ôf: 2/3 werjild").

1) W.J. Buma, *Die Brokmer Rechtshandschriften*, 's-Gravenhage 1949, §208a, s. 117 (B₁).

2) P. Sipma, *De eerste Emsinger codex*, 's-Gravenhage 1943, VII, 2, s. 80 = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, Berlin 1840, s. 212, 1.

3) P. Sipma, o.w., VII, 3, s. 80 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, s. 212, 3.

4) P. Sipma, o.w., VII, 7, s. 80 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, s. 212, 9.

5) P. Sipma, o.w., VII, 102, s. 84 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, s. 224, 22-24.

6) P. Sipma, o.w., VII, 103, s. 84 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, s. 224, 24-28.

7) J. Hoekstra, *De eerste en de tweede Hunsinger codex*, 's-Gravenhage 1950, XIX, 59, s. 162 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.* 86, 25.

8) K. Fokkema, *De tweede Emsinger codex*, 's-Gravenhage 1953, III, 39, s. 21 = K. v. Richthofen, *Friesische Rechtsquellen*, Berlin 1840, s. 216, 7.

9) K. Fokkema, o.w., III, 143, s. 26 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.* 226, 2.

10) P. Sipma, *De eerste Emsinger codex*, VII, 107, s. 84 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, 226, 1.

11) J. Hoekstra, *De eerste en de tweede Hunsinger codex*, 's-Gravenhage 1950, XV, 12-13, s. 142 = K. v. Richthofen, *Fries. Rq.*, 332, 14.

3) *Enre frouua hire mechte torent: fiftene scillingar. Is hiu ac alsa fir ewert, thet hio hire mese nauuet bihalda ni mughe: en thremen lif*¹⁾ ("Wurdt in frou de skamte opskuord, (dan is de boete) 15 skellingen. Is hja lykwols sa slim forwoune, dat hja it wetter net ophâlde kin, (dan is de boete) 1/3 werjild").

4a) *delefel sex penningar, there wiue niugen*²⁾ ("Wurdt immen oer de groun smiten, (dan is de boete) seis penjen; is it in frou oandien: njoggen").

b) *thiv hagere soldede fivwer skillingar mith fivwer ethen te haliande, thiv midleste tuene, thiv legeste en, there wiue thrimne further*³⁾ ("De boete foar de slimste „drekdiel" [in mishanneling, hwertoch de oanfallene fan himsels rekket, nei't er oerjown en him bidien hat] is 4 skellingen en moat mei 4 eden ynfoardere wurde; foar de minder slimme is de boete 2 skellingen, foar de minste 1 skelling; wurdt it in frou oandien, dan is de boete oardelkear sa heech").

Sa't wy al earder fêststeld hawwe, hie de frou gjin rjocht op in hegere boete, as hja in man oanfleach, him op 'e lea spile en dêrby troch eigen skuld deade of forwoune waerd: *Hversar en wiff annen mon onfiucht anda hine sla blaw ieftha blodich anda hi hine biwerth anda hir deth dath ieftha dolch, sa heth hiu hire froulike bota wrleren anda is thiu bota lic aien like dethem*⁴⁾ ("As in frou mei in man bigjint to fjochtsjen en hja him (bûnt en) blau of in bloedrizing slacht en hy him forwart en har deadocht of forwounet, dan hat hja gjin rjocht op de har as frou takommende (hegere) boete en is de boete foar alle dieden oer en wer gelyk").

Sjogge wy it hear ris oer, dan komme wy ta it bislút, dat ús âldfaers de frou yn gâns kêsten biskerme en bifeilige hawwe. De froulju, sa hat it bliken dien, krigen yn 'e midsieuwen stipe fan oerheit en tsjerke op mannich mêd, mar mei dat al koe harren rjochtsposysje hyn ofte nei de manlju harres net bilykje. Yn it iepenbiere libben waerd de frou doedestiden efterôfset, neffens tsjerklike opfetting moast hja ûnderhearrich, stil en ynbannich wêze, hja mocht net ûnderrjochtsje noch hearskje (1 Tim. 2 : 12)⁵⁾. Der is ús mar ien gefal bikend, dat har wurd likefolle krêft hie as dat fan 'e man, mar dat wie dan ek har lêste: *hweer soe di man ieftha dio frouwe leith anda lesta eynde, hotsoma hiara toe aesketh, ende sprecketh hia danne, dat hit wrgolden se, dat word moet staen*⁶⁾ ("Byhwannear't in man of in frou foar it lêste anker leit, dan moat har wurd bistan, as der harren eat ôfeaske wurdt en hja dan sizze, dat it (al) bitelle is").

U.J. Boersma.

1) P. Sipma, De ecrste Emsinger codex, 's-Gravenhage 1943, VII, 96-97, s. 84 = K. v. Richthofen, Fries. Rq., 224, 14-16.

2) W.J. Buma, Die Brokmer Rechtshandschriften, 's-Gravenhage 1949, § 206, s. 117 (B_I).

3) W.J. Buma, o.w., § 207, s. 117 (B_I).

4) K. Fokkema, De derde Emsinger codex, 's-Gravenhage 1959, II, 7, s. 36 = K. v. Richthofen, Fries. Rq., § 33, s. 241.

5) B. Bakker-Nort, Schets van de rechtspositie der getrouwde vrouw, 's-Gravenhage 1914, s. 18.

6) Rudolfsboek neffens it hs. J; sj. M. de Haan Hettema, Oude Friesche Wetten II, Leeuwarden 1847, s. 175 of H.S.E. Bos-v. d. Heide, Het Rudolfsboek, Assen 1937, s. 124.